

Dobroślawa Horzela

 <http://orcid.org/0000-0002-7040-4030>

Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Jagielloński

Marek Walczak

 <http://orcid.org/0000-0003-4649-8521>

Instytut Historii Sztuki, Uniwersytet Jagielloński

Badania nad sztuką średniowieczną w Polsce po roku 1989

Geopolityczne zmiany w Europie Środkowo-Wschodniej zapoczątkowane w roku 1989, dla części krajów tego regionu przypieczętowane wejściem do Unii Europejskiej 1 maja 2004 roku (oraz w latach 2007 i 2013), zmieniły także sytuację nauk historycznych¹. W grze o nowy wizerunek w ramach wspólnoty ważną rolę zaczęła odgrywać średniowieczna przeszłość. Czasy świetności Królestw Czeskiego, Węgierskiego i Polskiego o wiele lepiej nadawały się do budowania narodowej tożsamości niż czasy konfesjonalizacji czy reformacji, nie mówiąc już o tradycji austro-węgierskiej, kojarzącej się przede wszystkim z niewolą. Zjawisku temu towarzyszył wzmożony namysł nad pojęciem Europy Środkowej albo Środkowo-Wschodniej. Termin *Mitteleuropa* pojawił się

¹ Przyjęta przez nas cezura chronologiczna nie była dotąd wykorzystywana w badaniach mediewistycznych, cieszy się natomiast, ze zrozumiałych względów, wielkim zainteresowaniem wśród historyków sztuki najnowszej; por. przede wszystkim: A. SZCZERSKI: *Transformacja. Sztuka w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 roku*. Kraków 2018, s. 8—23. Niektóre z tez zawartych w niniejszym tekście zostały opublikowane w języku angielskim: D. HORZELA, M. WALCZAK: *After the Revolution: Medieval Art Studies in Poland since 1989*. V: *Umění a revoluce: pro Milenu Bartlovou*. Edd. J. LOMOVÁ, J. VYBÍRAL. Praha 2018, s. 66—99; por. też nasze przeglądowe studium: D. HORZELA, M. WALCZAK: *Krakowska mediewistyka historyczno-artystyczna po II wojnie światowej*. W: *Krakowskie środowisko historyczne XV—XX w. Ludzie — idee — dzieła*. Red. T. GAŚOWSKI, J. SMOLUCHA. Kraków 2018, s. 87—112.

po raz pierwszy w pracy ekonomisty Friedricha Lista w 1841 roku i początkowo był związany z niemieckimi planami dominacji politycznej w tej części kontynentu². Dla jego rozpowszechnienia się w historii sztuki decydujące znaczenie miał jednak okres przełomu politycznego związanego z rozpadem bloku wschodniego³. Niedługo przed upadkiem muru berlińskiego, w 1988 roku, Norman Davies zaczął pisać *Europe: A History*, w której upomniał się o przywrócenie do świadomości mieszkańców zachodniej części Starego Kontynentu dziejów jego środkowych i wschodnich terenów⁴. Wkrótce po wydaniu książki Jerzy Kłoczowski opublikował inną sławną rozprawę, w której wprowadził obrazowe pojęcie „młodsza Europa”⁵, podkreślając, że wyróżnikiem krajów za żelazną kurtyną było późne wejście w krąg kultury chrześcijańskiej. Trudno więc dziwić się, że podobnie jak w dobie rodzenia się świadomości narodowej w wieku XIX, po 1989 roku istotną rolę w przekształcaniu tożsamości państw odegrała mediewistyka, w tym historia sztuki średniowiecznej.

W przypadku wszystkich krajów Europy Środkowo-Wschodniej ich powojenne granice wyznaczyły obszary badań historycznych, o czym świadczą liczne wydawnictwa podręcznikowe zawierające w tytułach współczesne nazwy państw. W badaniach niemieckich do dziś daje się odczuć resentyment związany z kompromitacją nazistowskich *Ostforschungen*⁶, czego efektem jest chęć pisania raczej o historii sztuki w Niemczech niż historii sztuki niemieckiej, jak sformułował to Bruno Klein⁷. W przypadku większości krajów znajdujące się w nich zabytki, bez względu na okoliczności powstania, zostały jednak włączone do kanonu „sztuki narodowej”. W trakcie prac nad ustaleniem nowej periodyzacji dziejów sztuki, prowadzonych najintensywniej w 1950 roku, opracowany został długofalowy projekt Państwowego Instytutu Sztuki w Warszawie — seria wydawnicza Dzieje Sztuki Polskiej od Czasów Naj-

² M. COBEL-TOKARSKA: *Europa Środkowa — dawne i nowe znaczenia*. W: *Krótkie wykłady z socjologii. Kategorie, problemy, subdyscypliny*. Red. W. FIRKOWSKA-MANKIEWICZ, A.T. KANASZ, E. TARKOWSKA. Warszawa 2013, s. 177.

³ G. JURKOWLANIEC: *Europa Środkowa w badaniach nad sztuką: od geografii artystycznej do „horyzontalnej historii sztuki”*. Kw. Hist. 2013, T. 120, nr 4, s. 809—816.

⁴ N. DAVIES: *Europe: A History*. Oxford 1996.

⁵ J. KŁOCZOWSKI: *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*. Warszawa 1998.

⁶ K. SCHLÖGEL: *Od narodowej Ostforschung do zintegrowanych badań nad Europą Środkowo-Wschodnią*. W: „*Niemiecki Wschód*”. *Wyobrażenia — misja — dziedzictwo*. Wybór, wstęp, oprac. Ch. KLESSMANN. Przeł. I. DROZDOWSKA-BROERING, J. KAŁĄŻNY. Poznań 2014 (Poznańska Biblioteka Niemiecka, 37), s. 333—349, szczególnie s. 340—346 (a także inne teksty zebrane w przywołanym tomie). Por. też: G. JURKOWLANIEC: *Europa Środkowa w badaniach...*, s. 811—812.

⁷ B. KLEIN: *Internationaler Austausch und beschleunigte Kommunikation. Gotik in Deutschland*. In: *Gotik*. Hrsg. B. KLEIN. München—Berlin—London—New York 2007 (*Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland*, 3), s. 9—13 (cyt. s. 13).

dawniejszych do Współczesności⁸. Dwie pierwsze publikacje: *Sztuka polska przedromańska i romańska* (1968) oraz *Architektura polska XVII wieku* (1985), objęły realne granice ziem polskich w okresach, których dotyczą⁹. Dopiero w 1994 roku ukazał się podręcznik *Architektura gotycka w Polsce*, w którym zastosowano rozwiązanie maksymalistyczne¹⁰. Na równych prawach potraktowano rdzeń dawnego Królestwa Polskiego i ziemie przyłączone po 1945 roku, do opracowania włączono jednak również — choć potraktowane pobieżnie — Ruś Czerwoną i Wielkie Księstwo Litewskie. Wzięcie pod uwagę wschodnich ziem dawnej Rzeczypospolitej uznano za konieczne dla odzwierciedlenia historycznej rzeczywistości kulturowej tej części Europy — argument tyleż słuszny, ile nakazujący spytać o rolę, jaką w tym obrazie odgrywają obszary przyłączone w roku 1945. Jak pisał Tomasz Torbus, książka „omawia wszystkie ważniejsze dzieła architektury leżące od Szczecina po okolice Kijowa”¹¹. Mimo z lekka kpiącego tonu wypowiedzi autor w następnym zdaniu ocenił, że jest „to model najbardziej pragmatyczny”¹². Podobnie sądził Paul Crossley, dla którego „korzyści z ograniczenia geograficznego zasięgu syntezy do obecnych granic Polski daleko przeważają nad przypadkowością współczesnych podziałów. Wiele wybitnych zabytków architektury gotyckiej na północnych i zachodnich ziemiach obecnej Polski nie było polskimi w żadnym kulturowym czy instytucjonalnym sensie, lecz ignorowanie ich z tego powodu byłoby szaleństwem”. Natomiast włączenie ziem wschodnich „może nie jest logiczne geopolitycznie, ale z punktu widzenia historii sztuki przynosi czysty zysk”¹³. To pragmatyczne podejście wydaje się słuszne w perspektywie epistemologicznej, w praktyce jest jednak szkodliwe, sprzyja bowiem tworzeniu fałszywej świadomości historycznej¹⁴.

⁸ J. STARZYŃSKI: *Dzieje sztuki polskiej*. „Rocznik Historii Sztuki” 1966, T. 6, s. 291—298; E. GIEYSZTOR-MIŁOBĘDZKA: *Warszawski Instytut Sztuki — dzieło Juliusza Starzyńskiego*. W: *Dzieje historii sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku*. Red. A.S. LABUDA, przy współpracy K. ZAWIASY-STANISZEWSKIEJ. Poznań 1996, s. 250.

⁹ *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*. Red. M. WALICKI. Warszawa 1968 (*Dzieje Sztuki Polskiej*, 1); A. MIŁOBĘDZKI: *Architektura polska XVII wieku*. Warszawa 1980 (*Dzieje Sztuki Polskiej*, 4: *Sztuka polska XVII wieku*, Cz. 1).

¹⁰ *Architektura gotycka w Polsce*. Red. T. MROCZKO, M. ARSZYŃSKI. Warszawa 1995 (*Dzieje Sztuki Polskiej*, 2).

¹¹ T. TORBUS, rec.: *T. Mroczo, M. Arszyński (red.), Architektura Gotycka w Polsce — Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1995*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1998, T. 60, nr 3—4, s. 492.

¹² Tamże.

¹³ P. CROSSLEY, rec.: *T. Mroczo, M. Arszyński (red.), Architektura Gotycka w Polsce — Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1995*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1998, T. 60, nr 3—4, s. 487.

¹⁴ O pułapkach związanych z geografiami historyczną, na przykładzie architektury gotyckiej na ziemiach obecnej Polski, por. M. WALCZAK: *Kościół gotycki w Polsce*. Kraków 2015, s. 14—15.

O ile w *Architekturze gotyckiej w Polsce*, a także w powtarzających jej zakres terytorialny kolejnych publikacjach w serii¹⁵, nieprzystawalność zaprezentowanego materiału do realiów historycznych została dobrze uzasadniona, o tyle nie dzieje się tak w innych opracowaniach podręcznikowych. Szczęsny Skibiński i Katarzyna Zalewska-Lorkiewicz w drugim tomie *Sztuki Polskiej* (sic!) wydawnictwa Arkady nakreślili we wstępie krótki zarys geografii historycznej i uzasadnili ten sam, co w *Architekturze gotyckiej w Polsce* zakres terytorialny opracowania sztuki gotyckiej¹⁶. Znamienne, że najstarsza z publikacji w tej serii nosi po prostu tytuł *Renesans w Polsce* (1976)¹⁷, a nagłówek *Dzieje Sztuki w Polsce* wprowadzono dopiero w kolejnym tomie (1982)¹⁸. Natomiast tytuł serii *Sztuka Polska* dodany został we wznowieniu książki Zygmunta Świechowskiego *Romanizm* w roku 2004 (wraz z objęciem serii patronatem przez Ministerstwo Kultury)¹⁹. W podręczniku Skibińskiego i Zalewskiej-Lorkiewicz odrębności historyczne ziem uległy zupełnemu zamazaniu. Jest to uderzające zwłaszcza w części poświęconej sztukom plastycznym, gdzie zjawiska artystyczne na terenach tworzących dzisiejszą Polskę wymieniane są jednym tchem. W wykładzie materiał zaprezentowano co prawda konsekwentnie w kolejności, ale przyjęta kolejność jest niezrozumiała i niemożliwa do uzasadnienia z punktu widzenia geografii historycznej (Śląsk — Małopolska — państwo krzyżackie — Wielkopolska). O tym, że proces zacierania historycznego zróżnicowania ziem Polski w historii sztuki trwa, świadczyła m.in. wystawa „*Imagines Medii Aevi*” w Muzeum Narodowym w Poznaniu, zorganizowana w 1050. rocznicę chrztu Polski. Jej ranga była wyjątkowa, zważywszy, że ekspozycje czasowe sztuki średniowiecznej są w naszym kraju rzadkością. W Poznaniu zgromadzono imponującą liczbę dzieł reprezentujących przede wszystkim sztukę z Małopolski i Wielkopolski, ale też wyjątkowej klasy artystycznej i rangi historycznej dzieła ze Śląska i z Pomorza Zachodniego, a także z Prus pod panowaniem krzyżackim. Rzecz pożądana z punktu widzenia atrakcyjności ekspozycji muzealnej, pozbawiona odpowiedniego komentarza zarówno w podpisach, jak i w towarzyszącej wydarzeniu publikacji, jest szkodliwa z dydaktycznego punktu widzenia²⁰. Co więcej, biorąc pod uwagę

¹⁵ *Malarstwo gotyckie w Polsce*. Red. A.S. LABUDA, K. SECOMSKA. T. 1—3. Warszawa 2004 (*Dzieje Sztuki Polskiej*, 2, Cz. 3); G. REGULSKA: *Złotnictwo gotyckie w Polsce*. Warszawa 2016 (*Dzieje Sztuki Polskiej*, 2, Cz. 4).

¹⁶ S. SKIBIŃSKI, K. ZALEWSKA-LORKIEWICZ: *Gotyck*. Warszawa 2010 (*Sztuka Polska*, T. 2).

¹⁷ H. i S. KOZAKIEWICZOWIE: *Renesans w Polsce*. Warszawa 1976.

¹⁸ Z. ŚWIECHOWSKI: *Sztuka romańska w Polsce*. Warszawa 1982 (*Dzieje Sztuki w Polsce*); por. dalej: S. LORENTZ, A. ROTTERMUND: *Klasycyzm w Polsce*. Warszawa 1984 (*Dzieje Sztuki w Polsce*); M. KARPOWICZ: *Barok w Polsce*. Warszawa 1988 (*Dzieje Sztuki w Polsce*).

¹⁹ Z. ŚWIECHOWSKI przy udziale E. ŚWIECHOWSKIEJ: *Sztuka polska: romanizm*. Red. J. KOWALCZYK. Warszawa 2004.

²⁰ *Imagines medii aevi. Wystawa z okazji 1050. rocznicy chrztu Polski*. Red. A. Soćko. Poznań 2016.

rocznicowy charakter wystawy, w takim doborze eksponatów można widzieć element propagandy politycznej. Sygnalizuje to jednoznacznie przedmowa do publikacji, w której prof. dr hab. Piotr Gliński, wicepremier i minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP, przywołał pojęcia narodu, państwowości i ojczyźnej kultury, wskazując jako kluczowe wyzwanie epoki „utrzymanie spójnej tożsamości i sprawnej wspólnoty”²¹. Przegląd dzieł o tak zróżnicowanej proveniencji, odzwierciedlający skomplikowany splot dziejów tego skrawka Europy, ilustruje raczej fałsz tkwiący w wizji owej spójnej tożsamości.

Problem „płynności terytorium” dotyczy przede wszystkim publikacji całościowych, ujmujących szerokie spektrum zagadnień w długim okresie, a w mniejszym stopniu badań szczegółowych i monografii artystycznych regionów. W wydanej w 2002 roku przez Wojciecha Łopucha *Sztuce na Pomorzu* traktuje się o dziełach z obu stron obecnej zachodniej granicy Polski, ale nie precyzuje, jak należy rozumieć tytułowe „Pomorze”, a odpowiedzi na to pytanie nie ułatwia zebrany w książce materiał zabytkowy²². Zupełnie inaczej jest w wydanej w 2004 roku pod redakcją Ewy Chojeckiej *Sztuce Górnego Śląska*, której rozdziały zaczynają się od map ukazujących Górny Śląsk w okresach objętych opracowaniem²³. Ta wizualna prezentacja wydaje się szczególnie trafnym sposobem rozwiązania problemu w zgodzie z faktami.

Po II wojnie światowej badania nad tzw. ziemiami odzyskanymi stały się jednym z oficjalnych priorytetów historii sztuki w Polsce. Z kolei po stronie niemieckiej ten kierunek badań niemal nie był kontynuowany. Tym bardziej trudno więc mówić o współpracy naukowej w tym zakresie. Początkiem marca 1989 roku, a zatem tuż przed przełomem politycznym w Polsce, odbyła się w berlińskim Bodemuseum konferencja na temat średniowiecznej rzeźby w Marchii Brandenburskiej, którą można uznać za początek polsko-niemieckiej współpracy w dziedzinie badań nad średniowieczną sztuką tego terenu, zapowiadającej zmianę w myśleniu o geografii historycznej²⁴. Charakter symboliczny miał udział dwóch zasłużonych badaczek średniowiecznej sztuki Marchii i Księstwa Pomorskiego: Zofii Krzymuskiej-Fafius i Hannelore Sachs, obie w czasach komunizmu miały bowiem z powodów politycznych ograniczoną możliwość publikowania wyników swoich badań nad sztuką regionu, którego historyczna jedność, trudna do ukrycia w uczciwym wywodzie naukowym, miała zostać wyparta ze świadomości społecznej. Krzymuska-Fafius, przedwojenna studentka Hansa Sedlmayra w Wiedniu, a potem Szczęsnego Det-

²¹ Tamże, s. nlb.

²² W. ŁOPUCH: *Sztuka na Pomorzu*. Szczecin 2002.

²³ *Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku*. Red. E. CHOJECKA. Katowice 2004.

²⁴ *Die mittelalterliche Plastik in der Mark Brandenburg, Protokollband des internationalen Kolloquiums vom 2. bis 4. März 1989 in den Staatlichen Museen zu Berlin, Bodemuseum*. Hrsg. L. LAMBACHER, F.M. KAMMEL. Berlin 1990.

tłofa w Poznaniu, „zesłana” do Szczecina w 1948 roku, publikowała krótkie teksty, rozproszone w specjalistycznych periodykach i opracowaniach; dopiero wydany w 2009 roku zbiór jej artykułów ukazał uczciwość w podejściu do geografii artystycznej — uczciwość wszak nieraz ukrywaną w tytułach, w których króluje ostrożne pojęcie „rzeźba zachodniopomorska”²⁵. Po przełomie politycznym inicjatywa w badaniach nad sztuką Marchii pozostawała po stronie niemieckiej, a instytucjonalnym oparciem dla nich stała się Katedra Historii Sztuki Wschodniej Europy na Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie, otwarta w roku 1993. Jej profesorem był od 1995 roku Adam S. Labuda²⁶. W zakresie studiów nad sztuką średniowieczną Marchii wspólną inicjatywą tej katedry i Stiftung Stadtmuseum w Berlinie była kolejna konferencja w 2005 roku²⁷. Szesnaście lat po pierwszym berlińskim spotkaniu zainteresowanie sztuką Marchii nadal wykazywali niemal wyłącznie badacze niemieccy. Polską historię sztuki reprezentowała 88-letnia wówczas i nieprowadząca już badań Zofia Krzymuska-Fafius. Kolejne 10 lat nie przyniosło w tym względzie większych zmian, zainteresowanie sztuką Marchii zaczęło się natomiast rozwijać po stronie czeskiej. Badacze z tego kraju po 1989 roku zaczęli bowiem poszerzać pole swoich dociekań naukowych o ziemie Korony Królestwa Czeskiego²⁸.

Szczególnym przykładem mitu historiograficznego jest państwo krzyżackie, a czarna legenda zakonu, wzbogacona w wieku XIX o liczne nowe wątki, była umiejętnie podsycana przez władze PRL²⁹. Dopiero w roku 1995 ukazał się przełomowy artykuł Mariana Kutzniera rysujący trafną wizję fundacji artystycznych Krzyżaków jako środka budowania zależności feudalnej i realizowania utopijnej wizji Państwa Bożego na ziemiach rządzonych przez rycerzy Chrystusa³⁰. W zapoczątkowaną przez tego badacza perspektywę wpisują się

²⁵ Z. KRZYMUSKA-FAFIUS: *Studia nad rzeźbą średniowieczną na Pomorzu zachodnim*. Red. D. HORZELA. Szczecin 2009.

²⁶ G. JURKOWLANIEC: *Europa Środkowa w badaniach...*, s. 813.

²⁷ *Die Kunst des Mittelalters in der Mark Brandenburg. Tradition — Transformation — Innovation*. Hrsg. E. BADSTÜBNER. Berlin 2008.

²⁸ Ostatnio: J. FAJT: *Dlouhý stín císaře Karla IV. K recepci lucemburské panovnické reprezentace v severovýchodních teritoriích Svaté říše římské*. Praha 2016.

²⁹ Z szerokiej literatury na ten temat por. przeglądową publikację będącą efektem wielkiego projektu badawczego: *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. Red. R. TRABA, H. HAHN, współpraca M. GÓRNY, K. KOŃCZAL. T. 1—2: *Wspólne/Oddzielne*. Warszawa 2015; T. 3: *Paralele*. Warszawa 2012; T. 4: *Refleksje metodologiczne*. Warszawa 2013.

³⁰ M. KUTZNER: *Propaganda władzy w sztuce Zakonu Niemieckiego w Prusach*. W: *Sztuka w kręgu zakonu krzyżackiego w Prusach i Inflantach*. Red. A. BOJARSKA. Toruń 1995 (Studia Borussico-Baltica Torunensia Historiae Artium, 2), s. 17—64; ostatnio przeglądu stanu badań na omawiany temat dokonała M. JAKUBEK-RACZKOWSKA: *Dwie dekady badań nad sztuką państwa zakonnego w Prusach: rezultaty i perspektywy*. W: *Claritas et consonantia. Funkcje, formy i znaczenie w sztuce średniowiecznej. Księga poświęcona pamięci śp. Kingi Szczepkowskiej-Naliwajek w dziesiątą rocznicę śmierci*. Red. M. JAKUBEK-RACZKOWSKA, J. RACZKOWSKI. Toruń 2017, s. 599—621.

badania przede wszystkim przedstawiciele toruńskiego środowiska historyków sztuki, podzielających przekonanie Moniki Jakubek-Raczkowskiej, że „zjawiska stylowe muszą [...] zostać wpisane w konkretny kontekst socjologiczny”³¹. Co ważne, badacze ci zaprezentowali szereg ujęć o charakterze syntetycznym, a panorama zjawisk została zarysowana na wielkiej wystawie „Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach”, zorganizowanej na zamku w Malborku w 2010 roku i zaopatrzonej w dwutomowy katalog³². Uderza w nim, typowa dla większości przedsięwzięć naukowych w Polsce, niechęć do konfrontowania wyników badań przedstawiciele różnych środowisk naukowych. Do udziału nie zaproszono ani jednego historyka sztuki z Niemiec (z wyjątkiem Christophera Herrmanna, pracującego jednak na Uniwersytecie Gdańskim), a napisanie esejów i haseł zlecono specjalistom, którzy wypowiedzieli się wcześniej na dane tematy wielokrotnie. Monumentalna publikacja została niestety fatalnie zredagowana, a ponieważ wydano ją z grantów norweskich, nie mogła być sprzedawana. Pozostaje więc praktycznie niedostępna i w konsekwencji jest mało znana oraz rzadko wykorzystywana.

Badania nad sztuką Śląska budziły szczególne zainteresowanie w czasach PRL³³. Choć prowadzono je oczywiście z nacjonalistycznej perspektywy „ziemi odzyskanej”, to dzięki szerokości spojrzenia i odwadze badaczy takich jak Tadeusz Broniewski czy Mieczysław Zlat już w 1967 roku ukazała się wzorcowa monografia sztuki Wrocławia prezentująca kulturę artystyczną tego wielonarodowego miasta³⁴. To w dużej mierze dzięki Zlatowi już po przełomie politycznym ukształtowało się prężne środowisko badaczy regionalistów, którego udziałem stał się prawdziwy zwrot w badaniach nad sztuką całego Śląska. Ich najważniejszym osiągnięciem była wielka wysta-

³¹ M. JAKUBEK-RACZKOWSKA: *Rzeźba gdańska przełomu XIV i XV wieku*. Warszawa 2006, s. 185, por. też s. 43, 48; TAŻ: *Tu ergo flecte genua tua. Sztuka a praktyka religijna świeckich w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego do połowy XV wieku*. Pelplin 2014; J. RACZKOWSKI: *Monumentalne zespoły Kolegium Apostolskiego na terenie dawnego państwa zakonnego w Prusach*. Pelplin 2013.

³² *Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, 25 czerwca—12 września 2010 roku*. T. 1—2. Red. B. POSPIESZNA. Malbork 2010.

³³ *Dolny Śląsk*. Cz. 1—2. Red. K. SOSNOWSKI, M. SUCHOCKI. Poznań—Warszawa 1948 (Ziemie Staropolskie, 1); *Górny Śląsk*. Cz. 1. Red. K. POPIOLEK. Poznań 1959 (Ziemie Staropolskie, 5); B.W.: *Sesja naukowa Stowarzyszenia Historyków Sztuki poświęcona sztuce na Śląsku (Wrocław, 11—12 XI 1954)*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1955, T. 17, nr 1, s. 180—185; M. ZLAT: *Polskie badania nad sztuką Śląska w latach 1945—64*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1965, T. 27, nr 2, s. 93—104. Ostatnio o badaniach „ziem odzyskanych” w polskiej historii sztuki: A.S. LABUDA: *Polska historia sztuki i „Ziemie Odzyskane”*. W: TENŻE: *Z dziejów historii sztuki. Polska, Niemcy, Europa*. Poznań 2016, s. 69—104 (szczególnie s. 88—103); pierwodruk: *Polska historia sztuki i „Ziemie Odzyskane”*. „Rocznik Historii Sztuki” 2001, T. 26, s. 45—62.

³⁴ *Sztuka Wrocławia*. Red. T. BRONIEWSKI, M. ZLAT. Wrocław 1967.

wa „Śląsk — perła w czeskiej koronie”, zorganizowana przy współdziałaniu uczonych z Czech i zrealizowana przy pomocy Unii Europejskiej w ramach programu CULTURE 2000³⁵. Ukazywała ona sztukę tego regionu w trzech okresach największej świetności w perspektywie historycznej, abstrahując od obecnych uwarunkowań geopolitycznych. Wielu autorów esejów i haseł katalogowych wprowadziło do badań śląskoznawczych zupełnie nowe wątki, nieosadzone w tradycyjnym dyskursie nacjonalistycznym, co zresztą nie było przypadkiem, lecz wynikało z założeń metodologicznych wyłożonych we wstępie do publikacji. Zasadnicze znaczenie tomu esejów wiązało się z próbą obiektywnego zarysowania krajobrazu artystycznego Śląska w dobie jego przechodzenia pod panowanie czeskie³⁶. Dobitnie wykazano, że wielość inspiracji nadawała sztuce Śląska charakter „mozaikowy”, co nie pozwalało traktować tej ziemi w sposób homogeniczny, jako artystycznej „ekspozytury” Pragi. Zróznicowanie polityczne tych terenów znajdowało wyraz w zróznicowaniu języka wypowiedzi artystycznej (m.in. „styl luksemburski” *versus* „styl habsburski”)³⁷. W wielu miejscach katalogu daje się jednak odczuć podejście zgoła odmienne, zawężone i wynikające z partykularnie pojmowanej, lokalnej perspektywy. Jako przykład można przywołać noty poświęcone praskim dziełom Mistrza Tyńskiej Kalwarii, napisane przez Milenę Bartłową, i Mistrza Ukrzyżowania z kaplicy rodziny Dumlose w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu, autorstwa Bożeny Guldan-Klameckiej. Nie dość, że zastosowano różne określenia dla tego samego artysty, to pierwsza z autorek przyjęła późne datowanie i usytuowała swojego bohatera w kontekście artystycznym stolicy Czech³⁸, natomiast druga utrzymała tradycyjne datowanie na początek XV wieku i odniosła go do środowiska wrocławskiego³⁹. Brak tu nie tylko zgodności, ale nawet próby zrównoważenia stanowisk; symptomatyczny jest komentarz polskiej współautorki, która negując ustalenie czeskich badaczy,

³⁵ *Śląsk. Perła w Koronie Czeskiej. Trzy okresy świetności w relacjach artystycznych Śląska i Czech. Katalog wystawy w Muzeum Miedzi w Legnicy i Galerii Narodowej w Pradze.* Red. A. NIEDZIELENKO, V. VLNAS. Praga 2006.

³⁶ *Śląsk. Perła w koronie czeskiej. Historia — kultura — sztuka.* Red. M. KAPUSTKA, J. KLÍPA, A. KOZIEL, P. OSZCZANOWSKI, V. VLNAS. Praga 2007.

³⁷ R. KACZMAREK: *Sztuka w księstwach śląskich a sztuka w Czechach i mecenat luksemburski. Między trudnym sąsiedztwem a pełną akceptacją?* W: *Śląsk. Perła w koronie czeskiej...*, s. 115—146.

³⁸ J. FAJT: *Late Gothic Sculpture in Bohemia during the Reign of Wladislaw II (1471—1516). The Present State of Knowledge and Questions of Future Research.* In: *Die Jagiellonen. Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit.* Hrsg. D. POPP, R. SUCKALE. Nürnberg 2002 (Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums, 21), s. 251—252; M. BARTLOVÁ: *Mistr Týnské kalvárie. Český sochař doby husitské.* Praha 2004; J. FAJT: *Umění a reprezentace ve vrcholném středověku. V: Čechy a střední Evropa 1200—1550. Dlouhodobá expozice Sbírký Starého umění Národní Galerie v Praze v klášteře sv. Anežky České.* Ed. S. CHLUMSKÁ. Praha 2006, s. 61.

³⁹ *Śląsk. Perła w Koronie Czeskiej...*, kat. I.2.32; I.2.33.

argumentuje, że nie dają się one „pogodzić ze zjawiskami artystycznymi występującymi w sztuce Europy Środkowej w tym okresie”⁴⁰.

Publikacje wydawane w ostatnich latach niosą niewątpliwą zmianę w traktowaniu geografii historycznej, promując badania nad historią sztuki regionów przekraczające współczesne granice państwowe (niem. *grenzübergreifenden Landesgeschichtsforschung*)⁴¹. Warto przy tej okazji zauważyć, że to uzasadnione historycznie podejście do badań nad sztuką średniowieczną było, zwłaszcza po 2004 roku, elementem procesu budowania tożsamości Europejczyków na podstawie raczej pojęcia regionu historycznego niż państwa czy narodu. Paradoksalnie więc znów historia sztuki spełniła funkcję narzędzia budowania politycznej narracji historycznej, tyle że innej, mającej silniejsze oparcie w realiach historycznych.

Istotną częścią polityki historycznej w PRL było wspieranie badań nad dynastią panów przyrodzonych Królestwa Polskiego kosztem „obcych” Jagiellonów, dla których *raison d’être* była walka z Moskwą. Ta swoista asymetria zainteresowań jest szczególnie widoczna w porównaniu z Czechami. Choć tamtejsze rządy Władysława i Ludwika Jagiellończyków trwały stosunkowo krótko (1471—1526), to już w 1978 roku wydano monumentalne, nowoczesne opracowanie zbiorowe o sztuce tej epoki, a w 1992 roku Josef Macek wydał pierwszy z trzech tomów monografii *Jagellonský věk v českých zemích*⁴². W Polsce znaczącym wyjątkiem była wystawa na zamku w Schallaburgu, zorganizowana w 1986 roku przez Muzeum Narodowe w Krakowie⁴³. Znamienne, że jej katalog nie został przetłumaczony na język polski, a polskiej wersji wystawy na Zamku Królewskim w Warszawie towarzyszył jedynie niewielki i mało wartościowy z poznawczego punktu widzenia zbiór esejów⁴⁴. Epoka jagiellońska zaczęła wzbudzać zainteresowanie dopiero w ostatnich latach. W 2011 roku ukazało się pierwsze syntetyczne ujęcie dziejów całej dynastii, pióra Urszuli Borkowskiej, która działając w strukturach KUL, inspirowała przed 1989 rokiem studia

⁴⁰ Tamże, kat. I.2.32.

⁴¹ M. in.: *Die Kunst im Markgraftum Obelausitz während der Jagiellonenherrschaft*. Hrsg. T. TORBUS. Ostfildern 2006; P. KNÜVENER: *Die spätmittelalterliche Skulptur und Malerei in der Mark Brandenburg*. Worms 2011; *Im Dialog mit Raubrittern und schönen Madonnen. Die Mark Brandenburg im späten Mittelalter*. Hrsg. C. BERGSTEDT, H.-D. HEIMANN, K. KIESANT, P. KNÜVENER, M. MÜLLER, K. WINKLER. Berlin 2011; *Innovation und Tradition. Heinrich Brunsberg und die spätgotische Backsteinarchitektur in Pommern und der Markt Brandenburg*. Hrsg. E. BADSTÜBNER, A. ASFARI. Potsdam 2014.

⁴² J. HOMOLKA, J. KRASA, V. MENCL, J. PEŠINA, J. PETRÁŇ: *Pozdně gotické umění v Čechách*. Praha 1978; J. MACEK: *Jagellonský věk v českých zemích (1471—1526)*. Díl 1: *Hospodářská základna a královská moc*. Praha 1992.

⁴³ *Polen im Zeitalter der Jagiellonen 1386—1572. Ausstellung auf der Schallaburg vom 8. Mai bis 2. November 1986*. Wien 1986.

⁴⁴ *Polska Jagiellonów 1386—1572*. Red. A. GIEYSZTOR. Warszawa 1987.

nad tym zagadnieniem⁴⁵, a jeszcze później pionierskie monografie kluczowych dzieł renesansu w Polsce — kaplicy Zygmuntońskiej⁴⁶ i Zamku Królewskiego na Wawelu⁴⁷. Środowisko historyków i historyków sztuki połączyło też siły, rozpoczynając cykl konferencji „Jagiellonowie i ich świat”, organizowanych co 2 lata w Oświęcimiu, i inicjując serię wydawniczą Studia Jagiellonica⁴⁸. Natomiast w 2013 roku na Zamku Królewskim w Warszawie zorganizowano konferencję „Europa Jagiellonica”, której celem było nakreślenie stanu badań i sformułowanie ich perspektyw na najbliższe lata⁴⁹. Co znaczące, ten wzrost zainteresowania dziejami dynastii nie obył się bez impulsu z zewnątrz. Wśród przedsięwzięć powołanego w 1995 roku Geisteswissenschaftliche Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas w Lipsku szczególną rangą odznaczał się projekt „Die Jagiellonen und ihre Bedeutung für Kunst und Kultur Mitteleuropas (1450—1550)”. Jego efektem był cykl konferencji, z których pierwsza odbyła się w Germanisches Nationalmuseum w Norymberdze w roku 1999⁵⁰. W obszernym wstępie do wydanych drukiem materiałów z tego spotkania Robert Suckale i Dietmar Popp sformułowali założenia projektu, podkreślając jego kontekst polityczny — ponowne jednoczenie się krajów Europy Środkowo-Wschodniej i ich starania o akcesję do Unii Europejskiej. Z punktu widzenia Polski zupełnie niezrozumiałe i pozbawione jakichkolwiek podstaw historycznych stało się jednak ograniczenie chronologiczne. Zignorowano fakt, że Władysław Jagiełło objął tron w Królestwie Polskim w roku 1386, ostatnią przedstawicielką dynastii zasiadającą na tronie była zaś Anna Jagiellonka. Ostatecznym efektem projektu stała się wielka wystawa „Europa Jagiellonica, 1386—1572. Sztuka i kultura w Europie

⁴⁵ U. BORKOWSKA: *Dynastia Jagiellonów w Polsce*. Warszawa 2011.

⁴⁶ S. MOSSAKOWSKI: *Kaplica Zygmuntońska (1515—1533). Problematyka artystyczna i ideowa mauzoleum króla Zygmunta I*. Warszawa 2007; TENŻE: *King Sigismund Chapel at Cracow Cathedral (1510—1533)*. Cracow 2013.

⁴⁷ A. FISCHINGER, M. FABIAŃSKI: *Dzieje budowy renesansowego zamku na Wawelu, około 1504—1548*. Kraków 2009; CİZ: *The Renaissance Wawel. Building the Royal Residence*. Cracow 2013; S. MOSSAKOWSKI: *Rezydencja Królewska na Wawelu w czasach Zygmunta Starego. Program użytkowy i ceremonialny*. Warszawa 2013; TENŻE: *Pałac Królewski Zygmunta I na Wawelu jako dzieło renesansowe*. Warszawa 2015; T. TORBUS: *Das Königsschloss in Krakau und die Residenzarchitektur unter den Jagiellonen in Polen und Litauen (1499—1548)*. Ostfildern 2014 (Studia Jagellonica Lipsiensia, 18); M. FABIAŃSKI: *Zamek króla Zygmunta I na Wawelu. Architektura, dekoracja architektoniczna, funkcje*. Kraków 2017.

⁴⁸ *Patronat artystyczny Jagiellonów*. Red. M. WALCZAK, P. WĘCOWSKI. Kraków 2015 (Studia Jagiellonica, 1); *Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku*. Red. B. CZWOJDRAK, J. SPERKA, P. WĘCOWSKI. Kraków 2015 (Studia Jagiellonica, 2).

⁴⁹ *Europa Jagellonica 1386—1572. Sztuka, kultura i polityka w Europie Środkowej za panowania Jagiellonów. Materiały sesji zorganizowanej przez Zamek Królewski w Warszawie — Muzeum i Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego*. Red. P. MROZOWSKI, P. TYSZKA, P. WĘCOWSKI. Warszawa 2015.

⁵⁰ *Die Jagiellonen...*

Środkowej za panowania Jagiellonów” (Kutna Hora—Warszawa—Poczdąm, maj 2012—czerwiec 2013)⁵¹. Doczekała się ona kilku recenzji i nie ma powodu, by przywoływać tu sformułowane w nich zastrzeżenia. Trzeba tylko przypomnieć, że konstrukcja wystawy miała archaiczny charakter, oparty na paradygmacie „arcydzieł”, które w dodatku zostały uporządkowane według klucza topograficznego, a nie kontekstualnego⁵². Ujawniło to słabość przyjętych założeń metodologicznych i nieumiejętność wyzyskania przez autorów wielorakich możliwości, jakie dawało sprowadzenie wyjątkowych pod wieloma względami zabytków. Tym samym kompleksowa koncepcja „Europy Jagiellonów” ustąpiła pola myśleniu o sztuce w Europie Środkowej za panowania Jagiellonów. Najpoważniejszym błędem wydaje się jednak niewydzielenie fundamentalnych zagadnień historycznych, takich jak złożony charakter monarchii polsko-litewskiej. Przykładowo, kulturę prawosławną reprezentowała jedna (sic!), przypadkowa ikona. Równocześnie przesunięto akcent na Czechy, które zdominowały szczególnie prezentację w Kutnej Horze. Symptomatyczne było też zignorowanie osoby założyciela dynastii; we wszystkich odsłonach ekspozycji pojawił się on wyłącznie w opisach. Pomysłodawcą i kuratorem przedsięwzięcia był Jiří Fajt, czeski historyk sztuki działający w Niemczech, trudno więc oprzeć się wrażeniu, że mamy tu do czynienia z powrotem narracji historycznej o zabarwieniu nacjonalistycznym, ubranej jednak w zupełnie inny, z pozoru nowoczesny kostium.

W obowiązującym obrazie sztuki europejskiej Europa Środkowo-Wschodnia odgrywa — jak zdiagnozował w 2010 roku Adam S. Labuda — „rolę minimalną lub zgoła żadną”⁵³. Sytuacja taka była poniekąd spowodowana brakiem tradycji organizowania wystaw w liczących się muzeach na świecie, a także publikowania w językach obcych. Choć wiele osiągnięć polskiej historiografii artystycznej po 1945 roku odznaczało się nowoczesnością ujęcia, szerokością spojrzenia i nowatorstwem w warstwie metodologicznej, to ze względu na hermetyczność języka pozostawały one poza polem zainteresowań

⁵¹ Jak dotąd nie ukazał się katalog wystawy, a jedynie krótkie przewodniki (do każdej odsłony wystawy oddzielnie).

⁵² Por. szereg uwag krytycznych zawartych w recenzjach: K.J. CZYŻEWSKI, W. WALANUS, M. WALCZAK: *Kritische Bemerkungen zur Ausstellung „Europa Jagellonica 1386—1572. Kunst und Kultur Mitteleuropas unter der Herrschaft der Jagiellonen“*. „Biuletyn Historii Sztuki” 2013, T. 75, nr 3, s. 539—554; M. WALCZAK: *L’Europa Jagiellonica a-t-elle existé? Quelques nouvelles de la recherche sur l’art en Europe centrale et orientale (1386—1572)*. « Perspectives » 2014, n° 2, s. 352—360; M. GRZĘDA: *Wystawa „Europa Jagellonica 1386—1572. Sztuka i kultura w Europie Środkowej za panowania Jagiellonów” z polskiej perspektywy*. „Rozprawy Muzeum Narodowego w Krakowie” 2013, Seria Nowa, T. 6, s. 387—398.

⁵³ A.S. LABUDA: *Europa Środkowo-Wschodnia — wspólnota losu, pole badań, region artystyczny*. W: TENŻE: *Z dziejów historii sztuki. Polska, Niemcy, Europa*. Poznań 2016, s. 36; pierwodruk: TENŻE: *Ostmitteleuropa — Schicksalsgemeinschaft, Forschungsfeld, Kunstregion*. „Kunsttexte.de” 2010, Nr. 1. Dostępne w Internecie: <https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/8156/labuda.pdf> [data dostępu: 3.07.2019].

badaczy z Zachodu. Przykładem może być wspomniany już podręcznik *Dzieje sztuki polskiej*, którego tom pierwszy, poświęcony sztuce romańskiej, był jednym z najambitniejszych projektów badawczych nie tylko w krajach bloku komunistycznego⁵⁴. Wzorowany pod względem układu materiału na prestiżowej serii wydawniczej *Propyläen Kunstgeschichte* (Berlin 1923—1944) został wzbogacony o bogatą część monograficzną⁵⁵. Spotkał się on z najwyższym uznaniem Geорга Żarneckiego, który w recenzji wyrażał nadzieję, że przynajmniej część ilustracyjna będzie punktem odniesienia dla zainteresowanych historyków sztuki⁵⁶. Nadzieje te okazały się płonne. O wiele większe znaczenie miał fakt, że Jan Białostocki został redaktorem siódmego tomu nowej serii *Propyläen Kunstgeschichte* (1972) i wprowadził do niego wiele dzieł sztuki z Europy Środkowo-Wschodniej. To samo uczynił Piotr Skubiszewski, współpracując z Otto von Simsonem przy tworzeniu tomu szóstego serii, poświęconego dojrzałemu średniowieczu⁵⁷. Tenże badacz, pracując w latach 1981—1999 jako profesor w Centre d'études supérieures de civilisation médiévale w Poitiers, opublikował szereg studiów na temat czołowych dzieł polskiej sztuki romańskiej, wprowadzając je na trwałe do literatury światowej⁵⁸. Skutkiem tych działań był wyraźny, choć krótkotrwały wzrost zainteresowania sztuką polską. W katalogu kolońskiej wystawy „Die Parler und der Schöne Stil 1350—1400” (1978) Polska i inne kraje Europy Środkowej zajęły równoprawne miejsce⁵⁹. Natomiast zupełnie wyjątkowo badacze z Europy Zachodniej podejmowali monograficzne studia nad polską sztuką średniowieczną. Ewenementem jest rozprawa doktorska Paula Crossleya na temat architektury w Małopolsce za panowania Kazimierza Wielkiego (wydana w Krakowie w 1985 roku, w językach angielskim i polskim)⁶⁰.

⁵⁴ *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku...*

⁵⁵ M. WALCZAK: *Michał Walicki (1904—1966)*. „Rocznik Historii Sztuki” 2011, T. 36, s. 134.

⁵⁶ G. ZARNECKI, rec.: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku (Polish Pre Romanesque and Romanesque Art until the End of the 13th-century)*. 2 vols. By M. Walicki (editor). “The Burlington Magazine” 1974, Vol. 116, no 856 (July), s. 414.

⁵⁷ Z. ŚWIECHOWSKI: *Otto von Simson (1912—1993)*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1994, T. 56, nr 3, s. 318.

⁵⁸ Por. bibliografię Piotra Skubiszewskiego w: *Iconographica. Mélanges offerts à Piotr Skubiszewski par ses amis, ses collègues, ses élèves*. Réd. R. FAVREAU, M.-H. DEBIÈS. Poitiers 1999 (Civilisation Médiévale, 7), s. XIII—XXIV.

⁵⁹ *Die Parler und der Schöne Stil 1350—1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Hrsg. A. LEGNER. Bd. 2. Köln 1978, s. 477—490 (Klein- und Großpolen), 491—510 (Schlesien), 511—523 (Ordenspommern); P. SKUBISZEWSKI: *Die Kunst in den Ländern der polnischen Krone während der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. In: *Die Parler und der Schöne Stil 1350—1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. Resultatband zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Hrsg. A. LEGNER. Köln 1980, s. 95—116.

⁶⁰ P. CROSSLEY: *Gothic Architecture in the Reign of Casimir the Great. Church Architecture in Lesser Poland 1320—1380*. Kraków 1985 (Biblioteka Wawelska, 7).

Największe znaczenie dla upowszechniania badań nad sztuką polską po roku 1989 (choć mediewistyki dotyczy to w mniejszym stopniu) miało powołanie Arbeitskreis deutscher und polnischer Kunsthistoriker, który od 2004 roku regularnie organizuje konferencje i wydaje ich materiały w ramach programu „Das gemeinsame Kulturerbe / Wspólne dziedzictwo”. To z Arbeitskreis wyszedł impuls do wydania wspólnymi siłami Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung (Marburg), Dehio-Vereinigung (Wiesbaden) i Narodowego Instytutu Dziedzictwa (Warszawa) serii tomów *Handbuch der Kunstdenkmäler in Polen: Śląsk* (2005), *Małopolska* (wersja polska: 2017; niemiecka: w toku prac redakcyjnych) i *Polska Północno-Wschodnia* (w przygotowaniu). Przedsięwzięciem bez precedensu jest też opublikowanie pod redakcją działających aktywnie w Grupie roboczej Detharda von Winterfeld i Christofera Herrmanna dwutomowej, wieloautorskiej monografii architektury średniowiecznej na ziemiach Polski (oczywiście w jej obecnych granicach) w prestiżowym wydawnictwie Imhof (2015)⁶¹.

Po 1989 roku, szczególnie w okresie przygotowań do akcesji do Unii Europejskiej, niemal wszystkie kraje Europy Środkowo-Wschodniej podjęły trud popularyzacji sztuki średniowiecznej dzięki wielkim ekspozycjom poza własnymi granicami⁶². Niestety żaden z polskich rządów nie sfinansował podobnego przedsięwzięcia. W większości państw Europy Środkowej trwa też proces upowszechniania dziedzictwa kultury artystycznej średniowiecza wśród własnych obywateli. Jako przykład rozmachu i szerokości horyzontów organizatorów może posłużyć wielka wystawa na temat kultury artystycznej na Morawach i Śląsku u schyłku średniowiecza i w początkach epoki nowożytnej, zorganizowana w 1999 roku w Brnie, Ołomuńcu i Opawie. Zyskała ona czterotomowy katalog (łącznie ponad 1900 stron)⁶³ oraz tom materiałów pokonfe-

⁶¹ *Mittelalterliche Architektur in Polen. Romanische und gotische Baukunst zwischen Oder und Weichsel*. Hrsg. Ch. HERRMANN, D. von WINTERFELD, mit Beitr. von U. ARNOLD, Ch. HERRMANN, J. JARZEWICZ, A. KONIECZNY, J. KOWALSKI, M. OBER, A. TOMASZEWSKI, D. von WINTERFELD. Bd. 1—2. Petersberg 2015.

⁶² *L'Art gothique en Slovaquie aux limites de la chrétienté occidentale*. Bratislava—Niece 1996; *D'or et de feu. L'art en Slovaquie à la fin du Moyen Âge*. Réd. H. BOVE. Paris 2010; *Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg, 1387—1437*. Budapest, *Szépművészeti Múzeum*, 18. März—18. Juni 2006, *Luxemburg, Musée National d'Histoire et d'Art*, 13. Juli—15. Oktober 2006. Hrsg. I. TAKÁCS. Mainz am Rhein 2006; *Prague, the Crown of Bohemia 1347—1437*. Eds. B. DRAKE BOEHM, J. FAJT. New York 2005; por. też monumentalną publikację: *Croatia in the Early Middle Ages. A Cultural Survey*. Ed. I. SUPIČIĆ. London—Zagreb 1999 (Croatia and Europe, 1); *Croatie. Trésors du moyen âge et de la renaissance (XIIIe—XVIIe siècle)*. Réd. E. HERCIGONJA, I. SUPIČIĆ. Zagreb—Paris 2005.

⁶³ *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400—1550*. 2: Brno. Ed. K. CHAMONIKOLA. Brno 1999; 3: *Olomoucko*. Edd. I. HLOBIL, M. PERŮTKA. Olomouc 1999; 4: *Opava*. Ed. K. CHAMONIKOLA. Brno 1999; 1: *Úvodní svazek*. Edd. I. HLOBIL, M. PERŮTKA. Olomouc 2002.

rencyjnych⁶⁴, wydano także osobne katalogi okrojonych wersji wystawy, które zostały zaprezentowane w Brukseli i Rzymie⁶⁵. Reformy szkolnictwa wyższego w Polsce, które spowodowały przewartościowanie systemu ocen nauczycieli akademickich, nie doprowadziły niestety do powstania sprawnego systemu finansowania tłumaczeń. W związku z tym wiele ważnych prac, potencjalnie interesujących dla badaczy w innych krajach, ukazuje się wyłącznie po polsku.

Istotnym motorem badań w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 roku stała się potrzeba zrewidowania utrwalonego obrazu sztuki regionu jako zapóźnionego w stosunku do artystycznych centrów kontynentu. Przekonanie o peryferyjności rodzimej sztuki średniowiecznej było szczególną cechą historiografii artystycznej w państwach bloku wschodniego. Funkcjonujące tu modele myślowe zakładały nieraz wielodekadowe zapóźnienie w porównaniu z krajami „zachodnimi”, co bez wątplenia wynikało z nieświadomego rzutowania bieżącej sytuacji za żelazną kurtyną na obraz wieków średnich. Jednym z wyrazistszych procesów w środkowoeuropejskiej mediewistyce po 1989 roku było odejście od tego paradygmatu i przewartościowywanie zjawisk stylowych niejako „za pomocą” datowania. Próby wykazania bliższych więzi z centrami artystycznymi „starszej Europy” nie były pozbawione związku z politycznymi aspiracjami państw postkomunistycznych. Szczególnie inspirującą rolę odegrał tu programowy artykuł Roberta Suckalego (2003), w którym przyjmowanie takiego opóźnienia w datowaniu dzieł sztuki w krajach Europy Środkowo-Wschodniej zostało opisane jako przejaw kompleksu prowincji⁶⁶. Tekst ten spotkał się z bardzo szerokim oddźwiękiem i zainspirował badaczy do niemal programowych korekt datowania. Dotyczyło to zresztą nie tylko ośrodków i dzieł słabszych, które można określać jako prowincjonalne. Przykładem skrajności w tym względzie jest opinia austriackiego badacza Lothara Schultesa, głosząca, że jedna z najlepszych pod względem artystycznym „pięknych” Piet w Kreuzenstein została wykonana w Wiedniu ok. 1385 roku, a więc wyjątkowo wcześnie, przez rzeźbiarza przybyłego z Pragi lub Brna⁶⁷. Działania tego typu dokonywane są niekiedy „na siłę” i z ignorowaniem bazy źródłowej. Przykładem może być rzeźbiarska grupa *Chrztu Chrystusa* w koś-

⁶⁴ Podzim středověku. Vyhraňování geografických teritorií, městská kultura a procesy vzniku lokálních uměleckých škol ve střední Evropě 15. století. Sborník Symposia (Brno, Moravská galerie, 24.—25. února 2000). Brno 2001.

⁶⁵ *L'art gothique tardif en Bohême, Moravie et Silésie 1400—1550. Chapelle Charles Quint, Bruxelles, 21 octobre 1998—17 janvier 1999.* Bruxelles 1999; *The Last Flowers of the Middle Ages. From Gothic to the Renaissance in Moravia and Silesia. Exhibition Catalogue Rome, Palazzo di Venezia, 23 November 2000—7 January 2001.* Eds. I. HLOBIL et al. Olomouc 2000.

⁶⁶ R. SUCKALE: *Beiträge zur Kenntnis der böhmischen Hofkunst des 13. Jahrhunderts.* „Umění“ 2003, 51, s. 78—98.

⁶⁷ L. SCHULTES: *Die Plastik — vom Michaelermeister bis zum Ende des Schönes Stils.* In: *Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich.* Bd. 2: *Gotik.* Hrsg. G. BRUCHER. München—London—New York 2000, s. 366.

ciele św. Floriana w Krakowie (ok. 1516), w której Jiří Fajt dostrzegł dzieło z najbliższego kręgu Mikołaja Gaerhertsza z Lejdy, wykonane jeszcze za jego życia, w latach 60. XV wieku⁶⁸. Wbrew przekonującym argumentom za późnym datowaniem (wyrażonym niestety wyłącznie po polsku)⁶⁹ teza Fajta była skutecznie rozpowszechniana i została przyjęta w literaturze niemieckiej⁷⁰. Można też wskazać próby zawilego uzasadniania zbyt wczesnego datowania, które mają ewidentnie podłoże ideologiczne. Chęć nawiązania do legendy fundacyjnej klasztoru cysterskiego w Krzeszowie i niechęć do rewidowania uzasadnionego ową legendą datowania obrazu Matki Boskiej Krzeszowskiej legły u podstaw absurdalnych tez Iva Kořana. Badacz ów sądzi, że krzeszowski wizerunek jest najstarszym obrazem maryjnym na Śląsku, pochodzącym z połowy XIII wieku, powiązany ściśle ze środkowoeuropejskimi dziełami gotyku alternatywnego⁷¹. W rzeczywistości, w obecnym kształcie trzeba go datować ponad 200 lat później. Omawiane zjawisko jest jednak w większości przypadków uzasadnione. Przykładem może być małopolska rzeźba drewniana XIV wieku, opracowana monograficznie przez Józefa Dutkiewicza w 1949 roku⁷². Oparta na modelu klasyfikacji typologicznej rozprawa, napisana z perspektywy „prowincji”, zaciążyła nad późniejszymi badaniami, a opóźniane nieraz o kilkadziesiąt lat datowania powtarzane są po dziś dzień. Romuald

⁶⁸ J. FAJT: *War Veit Stoss der Erste? Zur Rezeption oberrheinischer Kunst im Krakau des 15. Jahrhunderts*. In: *Künstlerische Wechselwirkungen in Mitteleuropa*. Hrsg. J. FAJT, M. HÖRSCH. Ostfildern 2006 (Studia Jagellonica Lipsiensia, 1), s. 289—324.

⁶⁹ W. MARCINKOWSKI: *Retabulum Bonerowskie revisited*. W: *Studia z dziejów kościoła św. Floriana w Krakowie*. Red. Z. KLIŚ. Kraków 2007, s. 183—192, zwłaszcza s. 190—191. Opinia Marcinkowskiego została ostatnio wzmocniona w: D. HORZELA: *Późnogotycka rzeźba drewniana w Małopolsce ok. 1440—1477*. Kraków 2012 (Studia z Historii Sztuki Średniowiecznej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1), s. 9, przyp. 30; dodatkowa argumentacja w: TAŻ: *Retabula kaplic Trójcy Świętej i Krzyża Świętego w katedrze krakowskiej w kontekście pytań o „sztukę dworską” Jagiellonów*. W: *Patronat artystyczny Jagiellonów...*, s. 384—386.

⁷⁰ M.in.: M. HÖRSCH: *Gerhaert (Gerhart), Nikolaus*. In: *Allgemeines Künstler-Lexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. Bd. 52. Leipzig—München 2006, s. 104; H. KROHM: *Veit Stoss und Straßburg — eine Hauptfrage neu betrachtet*. W: *Wokół Wita Stwosza. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Narodowym w Krakowie, 19—22 maja 2005*. Red. D. HORZELA, A. ORGANISTY. Kraków 2006, s. 30; J. FAJT, M. HÖRSCH: *Die Blütezeit spätgotischer Skulptur in Krakau*. In: *Tür am Tür. Polen — Deutschland. 1000 Jahre Kunst und Geschichte*. Hrsg. M. OMILANOWSKA, T. TORBUS. Berlin 2011, s. 180—181; S. ROLLER: *Niclaus Gerhaert und seine Bedeutung für die Bildhauerkunst Mitteleuropas*. In: *Niclaus Gerhaert. Der Bildhauer des späten Mittelalters*. Hrsg. S. ROLLER. Petersberg 2011, s. 109—110 (autor uznaje jednak grupę za import ze Strasburga i datuje ok. 1470 r.).

⁷¹ I. KOŘÁN: *Madony ochránkyňě Českých klášterů a milostný obraz P. Marie v Křešově*. W: *Krzeszów uświęcony łaską*. Red. H. DZIURLA, K. BOBOWSKI. Wrocław 1997, s. 17—25; I. KOŘÁN: *Gothic Madonnas of Mercy in Bohemia and Poland*. „Biuletyn Historii Sztuki” 2002, T. 64, nr 1—4, s. 61—63, 72.

⁷² J.E. DUTKIEWICZ: *Małopolska rzeźba średniowieczna 1300—1450*. Kraków 1949.

Kaczmarek wykazał, że niektóre z małopolskich figur Marii z Dzieciątkiem (Nowy Sącz, Tylmanowa), datowane przez Dutkiewicza na lata ok. 1350—1360, powstały o pół wieku wcześniej⁷³. Istotną korektę wprowadzono też w przypadku figurek jasełkowych w klasztorze Klarysek w Krakowie, które wykonano nie w latach 70. XIV wieku, ale ponad ćwierć wieku wcześniej⁷⁴. Na marginesie warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden mechanizm. Wielu polskich badaczy podchodzi z niechęcią do nowych koncepcji i pomysłów. Wspomniana korekta datowania figurek jasełkowych została natychmiast zaakceptowana przez badaczy z Niemiec, Czech i Węgier, ale niezauważona przez historyków sztuki w Polsce⁷⁵. Działania podobne do opisanych obserwowane są też w odniesieniu do innych środowisk artystycznych. Przykładowo, Monika Jakubek-Raczkowska, zajmując się rzeźbą w Gdańsku XIV/XV wieku, wprowadziła zróżnicowanie na „wiek genetyczny (względny)” i „wiek historyczny (absolutny)”⁷⁶. Wpływ myśli Roberta Suckalego, który nawoływał do nowego spojrzenia na dynamikę artystyczną w Europie Środkowej, wydaje się dla polskiej mediewistyki szczególnie znaczący. Jego argumentacja oddziaływała na badaczy, którzy życie zawodowe rozpoczęli już w nowym systemie politycznym. Ta nowa perspektywa była nie bez znaczenia dla obrazu sztuki w Małopolsce zarysowanego w monografiach rzeźby kamiennej XIV wieku, przed- i postwoszowskiej rzeźby drewnianej, a także w szczegółowych ujęciach, jak wydana niedawno praca poświęcona grupie czternastowiecznych figur maryjnych na pogranicznych terenach Spiszu i Małopolski⁷⁷. Można za-

⁷³ R. KACZMAREK: *Klempolen — Schlesien — Zips. Einige Bemerkungen zur Skulptur am Ende des 13. und im 1. Drittel des 14. Jahrhunderts*. „Galeria. Ročenka Slovenskej Národnej Galérie v Bratislave“ 2004/2005, szczególnie s. 50, przyp. 17.

⁷⁴ M. WALCZAK: *Czternastowieczne figurki jasełkowe w klasztorze Klarysek przy kościele Św. Andrzeja w Krakowie. Uwagi o stylu, datowaniu, ikonografii i funkcji*. „Modus. Prace z Historii Sztuki” 2001, T. 2, s. 5—42; TENŻE: *Krippenfiguren des 14. Jahrhunderts aus dem an der St. Andreas-Kirche in Krakau gelegenen Kloster der Klarissinen*. „Umění“ 2003, 51, s. 192—210.

⁷⁵ J. FAJT, R. SUCKALE: *Der „Meister der Madonna von Michle“ — das Ende eines Mythos? Mit einem Anhang zur „neuen“ Löwenmadonna der Prager Nationalgalerie*. „Umění“ 2006, 54, s. 3—30, zwłaszcza s. 6, przyp. 26; S.M. NATOUFOVÁ: *Madona z Michle?* „Umění“ 2007, 55, s. 241—243, zwłaszcza s. 241, przyp. 10; G. TÖRÖK: *Die Madonna von Toppertz, um 1320—30, in der Ungarischen Nationalgalerie und das Phänomen der beweglichen Christkindköpfe*. «Annales de la Galerie Nationale Hongroise» 2005—2006 (2008), s. 76—87, zwłaszcza s. 82, przyp. 20; T. KUNZ: *Bildwerke nördlich der Alpen 1050 bis 1380. Kritischer Bestandskatalog der Berliner Skulpturensammlung*. Petersberg 2014, kat. 87, s. 363—368, szczególnie s. 367.

⁷⁶ M. JAKUBEK-RACZKOWSKA: *Rzeźba gdańska...*, s. 71, przyp. 25.

⁷⁷ W. WALANUS: *Późnogotycka rzeźba drewniana w Małopolsce 1490—1540*. Kraków 2006 (Ars Vetus et Nova, 21); D. HORZELA: *Późnogotycka rzeźba...*; M. WALCZAK: *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce za czasów Kazimierza Wielkiego*. Kraków 2006 (Ars Vetus et Nova, 20); Z. GYALÓKAY: *Rzeźby Marii z Dzieciątkiem o francuskiej proweniencji stylowej w Małopolsce i na Spiszu w pierwszej połowie XIV wieku*. Kraków 2015 (Studia z Historii Sztuki Średniowiecznej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 6).

tem powiedzieć, że tradycyjna metodologia historii sztuki niejako legitymizuje tworzone na nowo obrazy dzieł sztuki regionu.

Podstawowym problemem utrudniającym prowadzenie badań mediewistycznych w Polsce jest brak nowoczesnych opracowań katalogowych. Po II wojnie światowej opublikowane zostały zaledwie skromne katalogi zbiorów sztuki średniowiecznej Muzeum Pomorskiego (obecnie Narodowego) w Szczecinie (1962), Muzeum Narodowego we Wrocławiu (1962, 1968, 1986) oraz katalog zbiorów malarstwa tablicowego w Muzeum Narodowym w Warszawie (1972)⁷⁸. Pomimo rewolucyjnych zmian, jakie na rynku wydawniczym przyniosła wolnorynkowa gospodarka oraz nowości technologiczne, na ponowne opracowanie katalogu zbiorów malarstwa i rzeźby średniowiecznej zdobyło się jedynie Muzeum Narodowe we Wrocławiu (2003)⁷⁹, które ponadto wydało katalog zbiorów malarstwa witrażowego, w tym średniowiecznego⁸⁰, zaś pierwszy katalog zbiorów rzeźby zyskało Muzeum Narodowe w Gdańsku (2007)⁸¹. Opracowanie tego typu otrzymało też kilka mniej znaczących zbiorów⁸². Ogromnym zaniedbaniem jest natomiast brak nowoczesnych katalogów kolekcji Muzeum Narodowego w Warszawie i Krakowie⁸³. W tym ostatnim wypadku braku nie równoważy w żadnym stopniu katalog internetowy o wyjątkowo niewydolnym interfejsie, wykluczającym sprawne używanie, do jakiego przyzwyczajają tego rodzaju platformy, np. V&A w Londynie czy MET w Nowym Jorku. Ta sama sytuacja dotyczy znakomitych kolekcji kościelnych, choćby muzeów diecezjalnych we Wrocławiu, w Krakowie czy Tarnowie, nie

⁷⁸ Z. KRZYMUSKA-FAFIUS: *Plastyka gotycka na Pomorzu Zachodnim. Katalog zbiorów*. Szczecin 1962; A. ZIOMECKA: *Malarstwo śląskie przelomu XV i XVI wieku w zbiorach wrocławskich. Katalog*. Wrocław 1962; TAŻ: *Śląska rzeźba gotycka. Katalog zbiorów*. T. 1: *Rzeźba drewniana*. Wrocław 1968; TAŻ: *Śląskie malarstwo gotyckie*. Wrocław 1986 (Zbiory Muzeum Narodowego we Wrocławiu); T. DOBRZENIECKI: *Malarstwo tablicowe. Katalog zbiorów*. Warszawa 1972.

⁷⁹ B. GULDAN-KLAMECKA, A. ZIOMECKA: *Sztuka na Śląsku XII—XVI w. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu*. Wrocław 2003.

⁸⁰ E. GAJEWSKA-PROROK: *Mistrzowie światła. Witraże i obrazy malowane pod szkłem*. Przeł. M. MOŹDŻYŃSKA-NAWOTKA. Wrocław 2014 (Katalogi Zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu).

⁸¹ M. JAKUBEK-RACZKOWSKA: *Plastyka średniowieczna od XIII do XVI wieku. Katalog wystawy stałej*. Gdańsk 2007.

⁸² L. BULARZ-RÓŻYCKA: *Rzeźba średniowieczna w zbiorach Collegium Maius Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Katalog*. Kraków 2006 (Katalogi Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, 3) — należy niestety odnotować, że poziom merytoryczny tego katalogu jest żenujący; *Zbiory Muzeum Archidiecezjalnego w Katowicach*. Katowice 1995; I. ADAMCZYK: *Sztuka gotyku i renesansu. Malarstwo, rzeźba, rzemiosło artystyczne. Katalog zbiorów Działu Sztuki Muzeum Śląska Cieszyńskiego*. Cieszyn 2011.

⁸³ Dopiero niedawno ukazał się bardzo dobry, nowoczesny przewodnik po zbiorach sztuki średniowiecznej Muzeum Narodowego w Warszawie, który jednak nie może zastąpić katalogu: *Galeria Sztuki Średniowiecznej. Przewodnik*. Red. A. ZIEMBA. Teksty, noty o zabytkach: J. ANIOLEK, Z. HERMAN-TEMPLEWICZ, M. KOCHANOWSKA, A. ZIEMBA. Warszawa 2017.

mówiąc już o zbiorach znaczących kościołów katedralnych, parafialnych czy klasztornych. Jeśli dodać do tego, że tomy Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce w znaczącej mierze nie spełniają współczesnych standardów działań inwentaryzacyjnych, a dla części obecnego terytorium Polski jeszcze się nie ukazały, to pozytywistyczne gromadzenie faktów jawi się nie tyle jako konformistyczny wybór, ile po prostu konieczność⁸⁴. Stąd wśród prowadzonych obecnie projektów badawczych, finansowanych na ogół z państwowych funduszy grantowych, bardzo istotną grupę stanowią właśnie prace katalogowe, dotyczące wyłącznie lub między innymi sztuki średniowiecznej⁸⁵.

Przykładem, który dobrze ilustruje problem tego rodzaju działań w Polsce po 1945 roku, jest historia Corpus Vitrearum Medii Aevi. Polska przystąpiła do tej międzynarodowej inicjatywy już w 1958 roku, jednak trudności organizacyjne i finansowe sprawiły, że dzieło nie powstało, a prace nad nim, zintensyfikowane dopiero w latach 90. XX wieku, przerwano wraz ze śmiercią Lecha Kalinowskiego w 2004 roku⁸⁶. Wznowiono je w 2014 roku, a nowy zespół badawczy stanął nie tylko przed koniecznością podjęcia na nowo studiów analitycznych, ale też wykonania od nowa dokumentacji fotograficznej i konserwatorskiej wszystkich dzieł malarstwa witrażowego, spełniającej współczesne wymogi⁸⁷. Nadrabianie tego rodzaju zaległości jest konieczne, bez tych klasycznych prac trudno bowiem przejść na wyższy poziom analizy zjawisk artystycznych.

Inną kwestią jest brak wyraźniejszego zainteresowania dyskusją metodologiczną, co słusznie wytknął polskim historykom sztuki Wojciech Bałus, opisując podejście charakterystyczne dla przedstawicieli tej dyscypliny po 1989 roku hasłem „doing business as usual”⁸⁸. Z tej postawy wynika tkwienie w pozytywistycznej metodologii opartej na kolekcjonowaniu „obiektywnych faktów”. Uznana metoda obejmuje analizę źródeł historycznych, stylu i iko-

⁸⁴ <http://www.ispan.pl/pl/dzialalnosc-badawcza/zaklad-historii-sztuk-plastycznych/katalog-zabytkow-sztuki-w-polsce> [data dostępu: 3.07.2019].

⁸⁵ Są to przykładowo realizowane w Krakowie: „Korpus witraży średniowiecznych w Polsce” (Instytut Historii Sztuki UJ), „Rzemiosło artystyczne w kościołach Archidiecezji Krakowskiej” (Instytut Historii Sztuki i Kultury UPJP2), czy dotyczące wybranych kolekcji: „Architektura i wyposażenie zespołu klasztornego Dominikanów w Krakowie — od I połowy XIII w. do czasów współczesnych” (Instytut Historii Sztuki UJ), „Katalog zbiorów artystycznych opactwa sióstr Benedyktynek w Staniątkach” (Instytut Historii Sztuki i Kultury UPJP2).

⁸⁶ D. HORZELA: *Vorwort des Herausgebers*. In: L. KALINOWSKI, H. MAŁKIEWICZÓWNA, D. HORZELA, mit kunstgeschichtlichen Einleitung von M. WALCZAK: *Die mittelalterlichen Glasmalereien in der Stadtpfarrkirche Mariä Himmelfahrt in Krakau*. Kraków 2018 (Corpus Vitrearum Medii Aevi. Polen, Bd. 1: *Sudpolen*, T. 1), s. 13—16.

⁸⁷ „Korpus witraży średniowiecznych w Polsce”. Projekt realizowany ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, 2014—2019, pod kierunkiem dr D. Horzeli.

⁸⁸ W. BAŁUS: *A Marginalized Tradition? Polish Art History*. In: *Art. History and Visual Studies in Europe. Transnational Discourses and National Frameworks*. Ed. M. RAMPLEY. Leyden—Boston 2012 (Brill’s Studies In Intellectual History, 212), s. 449.

nografii dzieła, przy czym metoda ikonologiczna przyjmowana jest w najbardziej tradycyjnym znaczeniu⁸⁹. W przypadku mediewistyki przywiązanie do „najbardziej tradycyjnych metod historii sztuki” deklarowane bywa — co znamienne — w na wskroś oryginalnych pracach, takich jak książka Romualda Kaczmarka o italianizmach w średniowiecznej rzeźbie w Europie Środkowej⁹⁰. W większości polskich publikacji z zakresu mediewistyki brakuje świadomego namysłu nad proponowanym spojrzeniem badawczym, a jego inspiratorzy wspomniani są raczej *en passant*, co być może wynika z bardzo tradycyjnego sposobu edukacji. Niewątpliwie wpływ na taki stan rzeczy ma nikły kontakt z tradycją anglosaską, w której wykład proponowanej metody jest przyjętą normą, i ustawiczne konfrontowanie się z niemiecką mediewistyką, współcześnie także niezbyt skorą do metodologicznych dywagacji. Przyczyną są oczywiście związki średniowiecznej sztuki Polski i Niemiec, sprawiające, że na wiele pytań dotyczących tej pierwszej nie da się formułować odpowiedzi bez uwzględnienia drugiej. Przykładowo, dopiero bujnie rozwijające się w ostatnim ćwierćwieczu badania nad rzeźbą późnogotycką w Rzeszy umożliwiły podjęcie na nowo studiów nad małopolską twórczością, na co zwrócił uwagę Wojciech Walanus w monografii małopolskiej rzeźby w latach 1490—1540⁹¹. Bez wątpienia również badania nad rzeźbą w okresie przed działalnością Wita Stwosza w Krakowie nie przyniosłyby wiele więcej niż inwentarz mało znanych dzieł, gdyby nie intensyfikacja od lat 90. ubiegłego stulecia studiów nad sztuką niemiecką czasów Hansa Multschera⁹². Jednak ta sytuacja niesie ryzyko bezwiednej rezygnacji z samodzielnego podejmowania tematów czy ze stawiania odmiennych pytań. Aktualne w ostatnim ćwierćwieczu zainteresowanie problematyką funkcji dzieła sztuki, którego przejawami były choćby prace Hansa Beltinga czy Manfreda Trippsa, zainspirowało Mateusza Kapustkę i Kamila Kopanię do studiów nad tzw. rekwizytami liturgicznymi, a Wojciecha Marcinkowskiego do poszukiwań definicji „przedstawień dewocyjnych”⁹³. O tym, jak zniewalającą moc miewają odwołania do owej niemieckiej tradycji, świadczy wspomniana książka Marcinkowskiego, w której materiał ograniczony jest do krajów niemieckojęzycznych, a literatura przedmiotu do publikacji w tym języku. Zaslugą Kopani jest stworzenie europejskiego katalogu krucyfiksów animowanych, jednak poza tym prace te są przykładami rekapitulacji stanu

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ R. KACZMAREK: *Italianizmy. Studia nad recepcją gotyckiej sztuki włoskiej w rzeźbie środkowo-wschodniej Europy (koniec XIII—koniec XIV wieku)*. Wrocław 2008, s. 11.

⁹¹ W. WALANUS: *Późnogotycka rzeźba drewniana...*, s. 9.

⁹² D. HORZELA: *Późnogotycka rzeźba...*

⁹³ M. KAPUSTKA: *Figura i hostia. O obrazowym przywoływaniu obecności w późnym średniowieczu*. Wrocław 2008; K. KOPANIA: *Animated Sculptures of the Crucified Christ in the Religious Culture of the Latin Middle Ages*. Warszawa 2010; W. MARCINKOWSKI: *Przedstawienia dewocyjne jako kategoria sztuki gotyckiej*. Kraków 1994.

badań. Swego rodzaju zachętą do tworzenia takich *résumé*, traktowanych jako dokonania same w sobie, jest brak dostępu do polskich tłumaczeń istotnych dzieł współczesnej humanistyki, które, o ile w ogóle bywają wydawane — jak *Obraz i kult* Hansa Beltinga — to z dwudziestoletnim opóźnieniem⁹⁴.

Byłoby jednak sporym uproszczeniem stwierdzenie, że polska mediewistyka po 1989 roku pozostała zupełnie niewrażliwa na nowe propozycje metodologiczne. Pod wieloma względami dziełem wyjątkowym i odosobnionym jest trzytomowa, monumentalna praca Antoniego Ziembę *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380—1500*, już choćby dlatego, że to jeden z niewielu przejawów zainteresowania polskich mediewistów sztuką obcą⁹⁵. Wartością dwóch pierwszych tomów jest jednak przede wszystkim przybliżenie polskiemu czytelnikowi złożonego stanu współczesnych badań nad tą tematyką i dopiero w tomie ostatnim, noszącym tytuł *Wspólnota rzeczy, sztuka niderlandzka i północnoeuropejska 1380—1520*, autor podjął próbę odpowiedzi na samodzielnie postawione pytanie o powód powstawania w różnych rejonach Europy przedmiotów sztuki o podobnych funkcjach. Ziembę posługuje się przy tym narzędziami posthumanistyki, patrząc na zagadnienie przez pryzmat pojęcia sprawczości rzeczy. Wyjście poza krąg powszechnie uznawanych ścieżek interpretacyjnych i wykorzystanie perspektywy zwrotu performatywnego, a konkretnie tekstów Bruno Latoura, to propozycja w polskiej mediewistyce tak odosobniona, że zamiast dyskusji wywołała milczenie.

Perspektywa „zwrotów”, zyskująca stopniowo na znaczeniu od lat 70. ubiegłego wieku, podważa model ewolucyjnego, kumulatywnego rozwoju wiedzy naukowej, a zmianie dokonującej się w jej obrębie nadaje charakter totalny. Mediewistyce polskiej z pewnością daleko do sytuacji opisywanej przez teoretyków tego zagadnienia, w której kolejne zwroty stają się usprawiedliwieniem dla historycznej niepamięci. Jak pisali niedawno Jacek Kowalewski i Wojciech Piasek, niepamięć taka pozwala wielu humanistom „podtrzymać złudną w ostatecznym rachunku świadomość dynamiki kulturowego rozwoju, zwłaszcza w społeczeństwach, w których nowatorstwo stało się naczelną zasadą dostarczającą podstaw do czynienia ocen i hierarchicznego lokowania danej pracy w ramach obowiązującej struktury wartości”⁹⁶. Można zaryzykować stwierdzenie, że jak dotąd największy wpływ na badania mediewistyczne w Polsce

⁹⁴ Zwrócił na to uwagę W. BAŁUS: *A Marginalized Tradition?...*, s. 449; por. H. BELTING: *Obraz i kult*. Tłum. T. ZATORSKI. Gdańsk 2012.

⁹⁵ A. ZIEMBA: *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380—1500*. T. 1: *Sztuka dworu burgundzkiego oraz miast niderlandzkich*. Warszawa 2008; TENŻE: *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380—1500*. T. 2: *Niderlandzkie malarstwo tablicowe 1430—1500*. Warszawa 2011; TENŻE: *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380—1500*. T. 3: *Wspólnota rzeczy, sztuka niderlandzka i północnoeuropejska 1380—1520*. Warszawa 2015.

⁹⁶ J. KOWALEWSKI, W. PIASEK: *Wprowadzenie*. W: „Zwroty” badawcze w humanistyce. *Konteksty poznawcze, kulturowe i społeczno-instytucjonalne*. Red. J. KOWALEWSKI, W. PIASEK. Olsztyn 2010, s. 11.

miął zwrot przestrzenny. Postulowane przez Michela Foucaulta już w 1967 roku badanie przestrzeni społecznych z pewnością nie zastąpiło — jak przewidywał francuski uczony — tradycyjnych analiz historycznych⁹⁷, ale wpłynęło w zasadniczym stopniu na postrzeganie dzieł architektury czy zespołów miejskich z ich złożoną strukturą przestrzenną i semantyczną, wzajemnymi relacjami budowli oraz zmieniającymi się funkcjami społecznymi. Modelowym przykładem działań na tym polu, ocierającym się o wizję transdyscyplinarnej humanistyki przestrzennej, jest (często niedostrzegany i niecytowany przez historyków sztuki) *Atlas historyczny miast polskich*⁹⁸. Prawdziwy przełom w dziedzinie badań nad zamkami przyniosły studia Sławomira Józwiaka i Janusza Turpindy nad organizacją życia na zamkach w Malborku i Toruniu oraz nad topografią i układami przestrzennymi zamków komturek w Prusach⁹⁹, które zapoczątkowały ożywioną dyskusję na temat zakresu kompetencji przedstawicieli różnych nauk i po raz kolejny wykazały konieczność ścisłej współpracy historyków, archeologów i historyków sztuki, co w Polsce wciąż nie jest powszechnie przyjmowanym standardem¹⁰⁰. W ten nurt trzeba również wpisać studia nad topografią sakralną, które są mocno osadzone w tradycji badań nad ikonografią architektury, ale też ciągle zyskują nowe impulsy, choćby w postaci *Standortstudien* rozwijanych w kręgu Gerharda Weilandta na Uniwersytecie w Greifswaldzie¹⁰¹. Ich przykładem są badania Marcina Szymy nad aranżacją liturgiczną chórów w kościołach zakonów żebrzących w Polsce, a także nad topografią i funkcjonowaniem założeń klasztornych, ze szczególnym uwzględnieniem krużganków¹⁰².

⁹⁷ M. FOUCAULT: *Des espaces autres. Hétérotopies*. «Architecture, Mouvement, Continuité» 1984, 5, s. 46—49 (tekst referatu wygłoszonego w Cercle d'études architecturales w dniu 14 marca 1967 r.).

⁹⁸ <http://atlasmiast.umk.pl> [data dostępu: 14.07.2018].

⁹⁹ S. JÓZWIAK, J. TRUPINDA: *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów (1309—1457)*. Malbork 2007; Ciz: *Krzyżackie zamki komturek w Prusach. Topografia i układ przestrzenny na podstawie średniowiecznych źródeł pisanych*. Toruń 2012; Ciz: *Topografia i układ przestrzenny krzyżackiego zamku komtureckiego w Toruniu w świetle średniowiecznych źródeł pisanych*. Zap. Hist. 2016, T. 81, s. 441—469.

¹⁰⁰ Ostatnio: T. TORBUS: *Interdyscyplinarność w badaniach nad zamkami krzyżackimi — uwagi na marginesie książki Sławomira Józwiaka i Janusza Trupindy „Krzyżackie zamki komturek w Prusach. Topografia i układ przestrzenny na podstawie średniowiecznych źródeł pisanych”*. Zap. Hist. 2014, T. 79, s. 197—215.

¹⁰¹ Metodologia najlepiej rozwinięta w pracy: G. WEILANDT: *Die Sebalduskirche in Nürnberg. Bild und Gesellschaft im Zeitalter der Gotik und Renaissance*. Petersberg 2007 (Studien zur internationalen Architektur- und Kunstgeschichte, 47).

¹⁰² Z wielu publikacji tego autora por. przede wszystkim: M. SZYMA: *Datowanie i pierwotna funkcja zachodniego skrzydła klasztoru franciszkanów w Krakowie*. W: „Żeby wiedzieć”. *Studia dedykowane Helenie Malkiewiczównie*. Red. W. WALANUS, J. WOLAŃSKA, M. WALCZAK. Kraków 2008, s. 25—34; M. SZYMA: *In ecclesia sancti Francisci in chori medio; wprowadzenie do badań nad miejscem chóru liturgicznego w kościołach średniowiecznego Krakowa*. W:

W omawianym okresie zjawisko nasiliło się, co wydaje się charakterystyczne dla Polski. Chodzi o rozwijanie nowoczesnych badań nad historią architektury wyłącznie na wydziałach humanistycznych uniwersytetów, a nie w szkołach technicznych. Pomimo wczesnej tradycji (Zakład Architektury Polskiej przy Politechnice Warszawskiej, założony przez Oskara Sosnowskiego w 1929 roku)¹⁰³ ścisła specjalizacja i niechęć do zatrudniania humanistów, a niekiedy wręcz programowe odrzucanie humanistyki jako „niesprawdzalnej” i z gruntu „subiektywnej”, ograniczyły badania architektów do bardzo wąsko pojmowanych *Bauforschungen*. Ignorują oni nie tylko wzmiankowany kontekst zwrotu przestrzennego czy badania ikonograficzne, ale nawet metodę formalno-genetyczną, ograniczając się do analizy strukturalnej, częstokroć pomijając nadto źródła o tak fundamentalnym znaczeniu, jak znaki kamieniarskie¹⁰⁴.

Świadectwem znaczących przemian postaw metodologicznych jest przede wszystkim środowisko krakowskie, w którym kluczową rolę odgrywał przez wiele dekad Lech Kalinowski, obok Jana Białostockiego przeszczepiający na polski grunt „wielką teorię” Erwina Panofskiego¹⁰⁵. Sam w końcu, rozczarowany ikonologią, nie stworzył *de facto* szkoły i nie pozostawił uczniów kontynuujących badania nad treściami dzieł sztuki mieszczące się w tej tradycji. Jego następca Jerzy Gadomski, wykształcony jako konserwator, a potem historyk sztuki, nie przejawiał szczególnego zainteresowania dyskusjami o metodzie, ale jego tradycyjne postępowanie badawcze cechowały niezwykła skrupulatność i oparcie na źródłach, wśród których na pierwszym miejscu stawiał zawsze samo dzieło sztuki¹⁰⁶. Dla Gadomskiego, a w ślad za nim dla wielu jego uczniów, ów stały kontakt z przedmiotem badań stał się zasadniczym kryterium oceny słuszności procedury. W swoim podejściu, najpełniej wyrażonym w trzyczęściowym opracowaniu małopolskiego malarstwa tablicowe-

Średniowieczna architektura sakralna w Polsce w świetle najnowszych badań. Red. T. JANIĄK, D. STRYNIĄK. Gniezno 2014 (Biblioteka Muzeum Początków Państwa Polskiego, 6), s. 265—282.

¹⁰³ M. WALICKI: *Wspomnienie o Oskarze Sosnowskim*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1946, T. 8, nr 1—2, s. 12.

¹⁰⁴ Przykładem mogą być prace: H. KOZACZEWSKA-GOLASZ, we współpracy z H. GOLASZ-SZOŁOMICĄ: *Halowe kościoły z XIV wieku na Śląsku*. Wrocław 2013; H. KOZACZEWSKA-GOLASZ: *Halowe kościoły z XIII wieku na Śląsku*. Wrocław 2015; TAŻ, H. GOLASZ-SZOŁOMICKA: *Halowe kościoły z wieku XV i pierwszej połowy XVI na Śląsku*. Wrocław 2018.

¹⁰⁵ A. MAŁKIEWICZ: *Pożegnanie Mistrza: Lech Kalinowski (1920—2004)*. „Biuletyn Historii Sztuki” 2005, T. 67, nr 1—2, s. 191—196; A. OLSZEWSKA: *Lech Kalinowski (1920—2004)*. „Rocznik Historii Sztuki” 2012, T. 37, s. 69—81.

¹⁰⁶ A. MAŁKIEWICZ: *Jerzy Gadomski (1934—2015)*. „Folia Historiae Artium” 2016, T. 14, s. 5—11; M. WALCZAK: *Jerzy Gadomski (1934—2015)*. W: *Imagines pictae. Studia nad gotyckim malarstwem w Polsce* Red. W. WALANUS, M. WALCZAK. Kraków 2016 (Studia z Historii Sztuki Średniowiecznej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 4), s. 7—11.

go¹⁰⁷, badacz ten ignorował poniekąd dotykający historię sztuki pod koniec wieku XX kryzys pojęcia stylu i tradycyjnych metod analizy historyczno-artystycznej. Równocześnie rzetelność, z jaką prowadził swoje badania, otworzyła środowisko nie na propozycje metodologiczne wynikające z dyskursu postmodernistycznego, ale na takie, które przez zwyciężenie kryzysu dyscypliny poszukiwały w wypracowanej na jej gruncie metodologii¹⁰⁸. Znow szczególnie wpływową postacią okazał się Robert Suckale i sformułowane przezeń w latach 90. XX wieku hasło „rehistoryzacji historii sztuki” oraz płynąca z niego definicja stylu jako kategorii historycznej, pozwalająca niejako ocalić historię sztuki jako dyscyplinę o własnej metodzie. Wszelako akcentowany przez Suckalego termin „modusy stylowe” wpisuje się w gruncie rzeczy w dyskurs postmodernistyczny. I to właśnie oparte na tym pojęciu badania berlińskiego uczonego nad sztuką dworską Ludwika Bawarskiego¹⁰⁹ stymulują do dziś zainteresowanie polskich badaczy politycznym kontekstem dzieł sztuki i ich rolą w reprezentacji władzy¹¹⁰. Pojęcie modusów zmieniło też zasadniczo obraz studiów nad politycznymi kontekstami architektury gotyckiej, w czym kluczową rolę odegrały badania amerykańskich badaczek Caroline Bruzelius i Meredith Cohen¹¹¹. W Polsce nawiązując do nich Piotr Pajor, prowadząc bardzo szeroko

¹⁰⁷ J. GADOMSKI: *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1420—1470*. Warszawa 1981; TENŻE: *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1460—1500*. Warszawa 1988; TENŻE: *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1500—1550*. Warszawa 1995.

¹⁰⁸ Por. m.in.: M. WALCZAK: *Rzeźba architektoniczna...*; M. SZYMA: *Kościół i klasztor Dominikanów w Krakowie. Architektura zespołu klasztorowego do lat dwudziestych XIV wieku*. Kraków 2004 (*Ars Vetus et Nova*, 15); W. WALANUS: *Późnogotycka rzeźba drewniana...*; D. HORZELA: *Późnogotycka rzeźba...*; J. ADAMSKI: *Sklepienia pseudopoligonalne w architekturze gotyckiej. Studium z dziejów architektonicznego iluzjonizmu*. Kraków 2013 (*Studia z Historii Sztuki Średniowiecznej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 2); TENŻE: *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200—1420. Główne kierunki rozwoju*. Kraków 2017.

¹⁰⁹ R. SUCKALE: *Die Hofkunst Kaiser Ludwigs des Bayern*. München 1993.

¹¹⁰ Por.: M. WALCZAK: *Casimir the Great's Artistic Foundations and the Court Art of the Luxembourgs*. In: *Kunst als Herrschaftsinstrument. Bohmen und das Heilige Romische Reich unter den Luxemburgern im Europäischen Kontext*. Hrsg. J. FAJT, A. LANGER. Berlin—München 2009, s. 534—549; M. WALCZAK: *Power and History. The Past as a Means of Legitimizing a Ruler's Authority in the Court Art of Fourteenth-Century Poland*. „Umění” 2014, 62, s. 2—16; TENŻE: *Kunstgeschichtliche Einleitung*. In: L. KALINOWSKI, H. MAŁKIEWICZÓWNA, D. HORZELA, mit kunstgeschichtlichen Einleitung von M. WALCZAK: *Die mittelalterlichen Glasmalereien in der Stadtpfarrkirche Mariä Himmelfahrt in Krakau*. Kraków 2018 (*Corpus Vitrearum Medii Aevi. Polen, Bd. 1: Sudpolen, T. 1*), s. 61—121.

¹¹¹ Por. przede wszystkim: C.A. BRUZELIUS: *Il Gran rifiuto. French Gothic in Central and Southern Italy in the Late Quarter of the Thirteenth Century*. In: *Architecture and Language. Constructing Identity in European Architecture c. 1000—c. 1650*. Eds. G. CLARKE, P. CROSSLEY. Cambridge 2000, s. 36—57; C.A. BRUZELIUS: *The Stones of Naples: Church Building in Angevin Italy, 1266—1343*. New Haven 2004; M. COHEN: *Metropolitan Architecture, Demographics, and the Urban Identity of Paris in the Thirteenth Century*. In: *Cities, Texts,*

zakrojone studia nad rolą architektury w działalności politycznej książąt piastowskich w dobie starań o odrodzenie Królestwa Polskiego, a także Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego¹¹².

Nie sposób zignorować faktu, że przełom polityczny i społeczny 1989 roku zbiegł się w czasie z początkami rewolucji technologicznej. Dopływ pieniędzy i nowych technologii wpłynął w zasadniczy sposób na wykorzystanie metod fizykochemicznych w badaniach historyczno-artystycznych. Doskonałym przykładem jest tu działalność jedyne go ośrodka akademickiego w Polsce, w którym współpraca konserwatorów i historyków sztuki ma charakter instytucjonalny — Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jego pracownicy od lat specjalizują się w kompleksowych badaniach naukowych dzieł sztuki, jak również w opracowaniu technologii wybranych warsztatów lub artystów¹¹³. Szeroko zakrojone projekty badań technologicznych są jedyną drogą do weryfikacji zastanych mitów historiograficznych, czego przykładem jest opublikowane niedawno przez Juliusza Raczkowskiego studium nad tzw. poliptykiem toruńskim¹¹⁴. Dopiero gruntowne prace konserwatorskie pozwoliły ustalić, że dzieło to jest w istocie konglomeratem trzech grup tablic powstałych w 2. i 4. ćwierci XIV wieku. Wzorowym przykładem wykorzystania badań konserwatorskich przez historyka sztuki jest też monografia retabulum ze Ścinawy w kościele Cystersów w Mogile autorstwa Wojciecha Marcinkowskiego¹¹⁵. Niestety wciąż jeszcze można się spotkać z sytuacją, że wyniki prac konserwatorskich nie są wykorzystywane przez historyków sztuki ani, co gorsza, publikowane przez odkrywców. Przykładem takiej praktyki mogą być odkrycia malowideł bizantyńsko-ruskich z czasów Władysława Jagiełły w kaplicy Mariackiej przy katedrze krakowskiej. Pomimo upływu wielu lat od zakończenia prac pozostają znane wyłącznie wąskiemu kręgowi badaczy i ich współpracowników¹¹⁶. Omawiane zmiany są klu-

and Social Networks. Eds. C. GOODSON, A. LESTER, C. SYMES. Farnham 2010, s. 65—102; M. COHEN: *The Sainte-Chapelle and the Construction of Sacral Monarchy: Royal Architecture in Thirteenth-Century Paris*. New York 2015.

¹¹² P. PAJOR: *Architektura jako środek reprezentacji władzy monarszej w Małopolsce doby jednoczenia i konsolidacji Królestwa Polskiego 1243—1370*. Kraków 2018 (praca doktorska napisana w Instytucie Historii Sztuki UJ pod kierunkiem dra hab. Marka Walczaka) — tam zebrane wcześniejsze, liczne publikacje autora.

¹¹³ J. OLSZEWSKA-ŚWIETLIK: *Warsztat malarski Mistrza ołtarza ze Strzegomia 1486/87*. Toruń 2002.

¹¹⁴ J. RACZKOWSKI: *Poliptyk Toruński. Studium zabytkoznawczo-konserwatorskie*. Toruń 2016.

¹¹⁵ W. MARCINKOWSKI: *Gotycka nastawa ołtarzowa u kresu rozwoju — „Retabulum ze Ścinawy” (1514) w kościele klasztornym w Mogile*. Kraków 2006.

¹¹⁶ Jak dotąd ukazał się tylko poświęcony im krótki tekst natury konserwatorskiej: I. JAKUBCZYK: *Malowidła bizantyńsko-ruskie i manierystyczne w Kaplicy Mariackiej Katedry Wawelskiej. Nowe odkrycia*. „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” 2006, Vol. 17, no 1—2, s. 38—49.

czowe także w przypadku badań nad architekturą. Rozpowszechnienie metod dendrochronologii wpłynęło w rewolucyjny sposób na możliwości datowania budowli¹¹⁷. Szczególnie wiele korekt i uściśleń poczyniono w odniesieniu do dzieł w Prusach, co wykorzystał na wielką skalę w swojej monografii Christoffer Herrmann¹¹⁸. Rozpowszechnienie georadarów zrewolucjonizowało badania nad niezachowanymi albo zachowanymi tylko szczątkowo budowlami, na coraz większą skalę wykorzystuje się też modelowanie 3D, co daje wielkie korzyści również w zakresie upowszechniania badań¹¹⁹. Doskonałym przykładem są tutaj wizualizacje średniowiecznych zabudowań Krakowa przygotowane z okazji rocznicy wielkiej lokacji miasta w roku 2007¹²⁰. Nie rozwijając tego wątku, który zasługiwałby na osobne opracowania, przypomnijmy, że we wspomnianym Instytucie Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa w Toruniu został przygotowany pionierski i bardzo nowoczesny, stojący na bardzo wysokim poziomie merytorycznym podręcznik teorii i praktyki badań architektonicznych¹²¹.

* * *

Zarysowany obraz zmian w mediewistyce historyczno-artystycznej w Polsce po roku 1989 nie jest z pewnością pełny. Trzydzieści lat od likwidacji porządku jałtańskiego trwa proces powolnego otwierania się na nowe tendencje metodologiczne, zmiany technologiczne i uświadamiania sobie własnych możliwości, które były tłumione przez opresyjny system polityczny. Naturalna wymiana pokoleniowa przyczynia się do utrwalania tych zjawisk, które najmłodsze pokolenie historyków sztuki uważa już za coś zwyczajnego. Nie można jednak nie dostrzec siły inercji, utrwalonych kompleksów i zwycięstwa zza grobu propagandy PRL. Dla większości ośrodków akademickich w Polsce niemal paradygmatem jest zajmowanie się sztuką na wąskim obszarze geograficznym, nierzadko z tendencją do izolowania zjawisk z szerszego kontekstu europejskiego. Wciąż nazbyt często postrzega się sztukę w Polsce jako wyraz i konsekwencję jej peryferyjnego położenia, niemal nie dostrzegając wyjątkowości i oryginalności wielu zjawisk. Trwa też w podświadomości obraz tego

¹¹⁷ K.U. HEUSSNER: *Badania dendrochronologiczne i historyczno-architektoniczne z perspektywy dendrochronologa*. W: *Badania architektoniczne. Historia i perspektywy badań*. Red. M. ARSZYŃSKI, M. PRARAT, U. SCHAAF, B. ZIMNOWODA-KRAJEWSKA. Toruń 2015, s. 275—291.

¹¹⁸ C. HERRMANN: *Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und -Geographie*. Petersberg 2007 (Studien zur internationalen Architektur- und Kulturgeschichte, 56).

¹¹⁹ A. KULIG: *Problem dokumentowania, modelowania i rekonstrukcji sklepień gotyckich*. Kraków 2015 (Monografie Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, 490).

¹²⁰ *Kraków — europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257—1791. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa*. Red. G. LICHONCZAK-NUREK. Kraków 2007; *Cracovia Iudaeorum 3D*. Kraków 2013.

¹²¹ *Badania architektoniczne...*

kraju w jego współczesnych granicach jako homogenicznego tworu, co jest poważną przeszkodą w upowszechnianiu wiedzy i wciąż bywa wykorzystywane w polityce historycznej. Ze smutkiem trzeba także odnotować zanik pewnych standardów, takich jak obowiązek znajomości całej literatury przedmiotu, co po części wynika z pogoni za publikacjami i z chęci sprostania wymaganiom stawianym przez placówki badawcze ich pracownikom. Paradoksalnie, przełom polityczny w 1989 roku przyniósł więc w historii sztuki, podobnie jak w innych naukach humanistycznych, nie tylko pożądane i dobre zmiany.

Bibliografia

Opracowania

- ADAMCZYK I.: *Sztuka gotyku i renesansu. Malarstwo, rzeźba, rzemiosło artystyczne. Katalog zbiorów Działu Sztuki Muzeum Śląska Cieszyńskiego*. Cieszyn 2011.
- ADAMSKI J.: *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w latach 1200—1420. Główne kierunki rozwoju*. Kraków 2017.
- ADAMSKI J.: *Sklepienia pseudopoligonalne w architekturze gotyckiej. Studium z dziejów architektonicznego iluzjonizmu*. Kraków 2013 (Studia z Historii Sztuki Średniowiecznej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2).
- Architektura gotycka w Polsce*. Red. T. MROCZKO, M. ARSZYŃSKI. Warszawa 1995 (Dzieje Sztuki Polskiej, 2).
- BAŁUS W.: *A Marginalized Tradition? Polish Art History*. In: *Art History and Visual Studies in Europe. Transnational Discourses and National Frameworks*. Ed. M. RAMPLEY. Leyden—Boston 2012 (Brill's Studies In Intellectual History, 212).
- BARTLOVÁ M.: *Mistr Týnské kalvárie. Český sochař doby husitské*. Praha 2004.
- BELTING H.: *Obraz i kult*. Tłum. T. ZATORSKI. Gdańsk 2012.
- BORKOWSKA U.: *Dynastia Jagiellonów w Polsce*. Warszawa 2011.
- BRUZELIUS C.A.: *Il Gran rifiuto. French Gothic in Central and Southern Italy in the Late Quarter of the Thirteenth Century*. In: *Architecture and Language. Constructing Identity in European Architecture c. 1000—c. 1650*. Eds. G. CLARKE, P. CROSSLEY. Cambridge 2000.
- BRUZELIUS C.A.: *The Stones of Naples: Church Building in Angevin Italy, 1266—1343*. New Haven 2004.
- BULARZ-RÓŻYCKA L.: *Rzeźba średniowieczna w zbiorach Collegium Maius Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Katalog*. Kraków 2006 (Katalogi Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, 3).
- B.W.: *Sesja naukowa Stowarzyszenia Historyków Sztuki poświęcona sztuce na Śląsku (Wrocław, 11—12 XI 1954)*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1955, T. 17, nr 1.
- COBEL-TOKARSKA M.: *Europa Środkowa — dawne i nowe znaczenia. W: Krótkie wykłady z socjologii. Kategorie, problemy, subdyscypliny*. Red. W. FIRKOWSKA-MANKIEWICZ, A.T. KANASZ, E. TARKOWSKA. Warszawa 2013.

- COHEN M.: *Metropolitan Architecture, Demographics, and the Urban Identity of Paris in the Thirteenth Century*. In: *Cities, Texts, and Social Networks*. Eds. C. GOODSON, A. LESTER, C. SYMES. Farnham 2010.
- COHEN M.: *The Sainte-Chapelle and the Construction of Sacral Monarchy: Royal Architecture in Thirteenth-Century Paris*. New York 2015.
- Cracovia Iudaeorum 3D. Kraków 2013.
- Croatia in the Early Middle Ages. A Cultural Survey. Ed. I. SUPIČIĆ. London—Zagreb 1999 (Croatia and Europe, 1).
- Croatie. Trésors du moyen âge et de la renaissance (XIIIe—XVIe siècle). Réd. E. HERCIGONJA, I. SUPIČIĆ. Zagreb—Paris 2005.
- CROSSLEY P.: *Gothic Architecture in the Reign of Casimir the Great. Church Architecture in Lesser Poland 1320—1380*. Kraków 1985 (Biblioteka Wawelska, 7).
- CROSSLEY P., rec.: T. Mroczo, M. Arszyński (red.), *Architektura Gotycka w Polsce — Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1995*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1998, T. 60, nr 3—4.
- CZYŻEWSKI K.J., WALANUS W., WALCZAK M.: *Kritische Bemerkungen zur Ausstellung „Europa Jagellonica 1386—1572. Kunst und Kultur Mitteleuropas unter der Herrschaft der Jagiellonen“*. „Biuletyn Historii Sztuki” 2013, T. 75, nr 3.
- DAVIES N.: *Europe: A History*. Oxford 1996.
- Die Jagiellonen. Kunst und Kultur einer europäischer Dynastie an der Wende zur Neuzeit*. Hrsg. D. POPP, R. SUCKALE. Nürnberg 2002 (Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums, 21).
- Die Kunst des Mittelalters in der Mark Brandenburg. Tradition — Transformation — Innovation*. Hrsg. E. BADSTÜBNER. Berlin 2008.
- Die Kunst im Markgraftum Obelaisitz während der Jagiellonenherrschaft*. Hrsg. T. TORBUS. Ostfildern 2006.
- Die mittelalterliche Plastik in der Mark Brandenburg, Protokollband des internationalen Kolloquiums vom 2. bis 4. März 1989 in den Staatlichen Museen zu Berlin, Bodemuseum*. Hrsg. L. LAMBACHER, F.M. KAMMEL. Berlin 1990.
- Die Parler und der Schöne Stil 1350—1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Hrsg. A. LEGNER. Bd. 2. Köln 1978.
- DOBŹENIECKI T.: *Malarstwo tablicowe. Katalog zbiorów*. Warszawa 1972.
- Dolny Śląsk*. Cz. 1—2. Red. K. SOSNOWSKI, M. SUCHOCKI. Poznań—Warszawa 1948 (Ziemie Staropolskie, 1).
- D’or et de feu. L’art en Slovaquie à la fin du Moyen Âge*. Réd. H. BOVE. Paris 2010.
- DUTKIEWICZ J.E.: *Małopolska rzeźba średniowieczna 1300—1450*. Kraków 1949.
- Europa Jagellonica 1386—1572. Sztuka, kultura i polityka w Europie Środkowej za panowania Jagiellonów. Materiały sesji zorganizowanej przez Zamek Królewski w Warszawie — Muzeum i Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego*. Red. P. MROZOWSKI, P. TYSZKA, P. WĘCOWSKI. Warszawa 2015.
- FABIAŃSKI M.: *Zamek króla Zygmunta I na Wawelu. Architektura, dekoracja architektoniczna, funkcje*. Kraków 2017.
- FAJT J.: *Dlouhý stín císaře Karla IV. K recepci lucemburské panovnické reprezentace v severovýchodních teritoriích Svaté říše římské*. Praha 2016.
- FAJT J.: *Late Gothic Sculpture in Bohemia during the Reign of Wladislaw II (1471—1516). The Present State of Knowledge and Questions of Future Research*. In: *Die Jagiellonen. Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit*. Hrsg. D. POPP, R. SUCKALE. Nürnberg 2002 (Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums, 21).

- FAJT J.: *Umění a reprezentace ve vrcholném středověku. V: Čechy a střední Evropa 1200—1550. Dlouhodobá expozice Sbirky Starého umění Národní Galerie v Praze v klášteře sv. Anežky České*. Ed. S. CHLUMSKÁ. Praha 2006.
- FAJT J.: *War Veit Stoss der Erste? Zur Rezeption oberrheinischer Kunst im Krakau des 15. Jahrhunderts*. In: *Künstlerische Wechselwirkungen in Mitteleuropa*. Hrsg. J. FAJT, M. HÖRSCH. Ostfildern 2006 (Studia Jagellonica Lipsiensia, 1).
- FAJT J., HÖRSCH M.: *Die Blütezeit spätgotischer Skulptur in Krakau*. In: *Tür am Tür. Polen — Deutschland. 1000 Jahre Kunst und Geschichte*. Hrsg. M. OMILANOWSKA, T. TORBUS. Berlin 2011.
- FAJT J., SUCKALE R.: *Der „Meister der Madonna von Michle“ — das Ende eines Mythos? Mit einem Anhang zur „neuen“ Löwenmadonna der Prager Nationalgalerie*. „Umění“ 2006, 54.
- FISCHINGER A., FABIAŃSKI M.: *Dzieje budowy renesansowego zamku na Wawelu, około 1504—1548*. Kraków 2009.
- FISCHINGER A., FABIAŃSKI M.: *The Renaissance Wavel. Building the Royal Residence*. Cracow 2013.
- FOUCAULT M.: *Des espaces autres. Hétérotopies*. «Architecture, Mouvement, Continuité» 1984, 5.
- Fundacje artystyczne na terenie państwa krzyżackiego w Prusach. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku, 25 czerwca—12 września 2010 roku*. T. 1—2. Red. B. POSPIESZNA. Malbork 2010.
- GADOMSKI J.: *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1420—1470*. Warszawa 1981.
- GADOMSKI J.: *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1460—1500*. Warszawa 1988.
- GADOMSKI J.: *Gotyckie malarstwo tablicowe Małopolski 1500—1550*. Warszawa 1995.
- GAJEWSKA-PROROK E.: *Mistrzowie światła. Witraże i obrazy malowane pod szkłem*. Przeł. M. MOŻDŻYŃSKA-NAWOTKA. Wrocław 2014 (Katalogi Zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu).
- Galeria Sztuki Średniowiecznej. Przewodnik*. Red. A. ZIEMBA. Teksty, noty o zabytkach: J. ANIOLEK, Z. HERMAN-TEMPLEWICZ, M. KOCHANOWSKA, A. ZIEMBA. Warszawa 2017.
- GIEYSZTOR-MIŁOBĘDZKA E.: *Warszawski Instytut Sztuki — dzieło Juliusza Starzyńskiego*. W: *Dzieje historii sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku*. Red. A.S. LABUDA, przy współpracy K. ZAWIASY-STANISZEWSKIEJ. Poznań 1996.
- Górny Śląsk*. Cz. 1. Red. K. POPIOLEK. Poznań 1959 (Ziemie Staropolskie, 5).
- GRZĘDA M.: *Wystawa „Europa Jagellonica 1386—1572. Sztuka i kultura w Europie Środkowej za panowania Jagiellonów” z polskiej perspektywy*. „Rozprawy Muzeum Narodowego w Krakowie” 2013, Seria Nowa, T. 6.
- GULDAN-KLAMECKA B., ZIOMECKA A.: *Sztuka na Śląsku XII—XVI w. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu*. Wrocław 2003.
- GYALÓKAY Z.: *Rzeźby Marii z Dzieciątkiem o francuskiej proweniencji stylowej w Małopolsce i na Spiszu w pierwszej połowie XIV wieku*. Kraków 2015 (Studia z Historii Sztuki Średniowiecznej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 6).
- HERRMANN C.: *Mittelalterliche Architektur im Preussenland. Untersuchungen zur Frage der Kunstlandschaft und -Geographie*. Petersberg 2007 (Studien zur internationalen Architektur- und Kulturgeschichte, 56).
- HEUSSNER K.U.: *Badania dendrochronologiczne i historyczno-architektoniczne z perspektywy dendrochronologa*. W: *Badania architektoniczne. Historia i perspektywy badań*. Red. M. ARSZYŃSKI, M. PRARAT, U. SCHAAP, B. ZIMNOWODA-KRAJEWSKA. Toruń 2015.
- HOMOLKA J., KRASA J., MENCL V., PEŠINA J., PETRÁŇ J.: *Pozdně gotické umění v Čechách*. Praha 1978.

- HÖRSCH M.: *Gerhaert (Gerhart), Nikolaus*. In: *Allgemeines Künstler-Lexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. Bd. 52. Leipzig—München 2006.
- HORZELA D.: *Późnogotycka rzeźba drewniana w Małopolsce ok. 1440—1477*. Kraków 2012 (Studia z Historii Sztuki Średniowiecznej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1).
- HORZELA D.: *Retabula kaplic Trójcy Świętej i Krzyża Świętego w katedrze krakowskiej w kontekście pytań o „sztukę dworską” Jagiellonów*. W: *Patronat artystyczny Jagiellonów*. Red. M. WALCZAK, P. WĘCOWSKI. Kraków 2015 (Studia Jagiellonica, 1).
- HORZELA D.: *Vorwort des Herausgebers*. In: L. KALINOWSKI, H. MAŁKIEWICZÓWNA, D. HORZELA, mit kunstgeschichtlichen Einleitung von M. WALCZAK: *Die mittelalterlichen Glasmalereien in der Stadtpfarrkirche Mariä Himmelfahrt in Krakau*. Kraków 2018 (Corpus Vitrearum Medii Aevi. Polen, Bd. 1: Sudpolen, T. 1).
- HORZELA D., WALCZAK M.: *After the Revolution: Medieval Art Studies in Poland since 1989. V: Umění a revoluce: pro Milenu Bartlovou*. Edd. J. LOMOVÁ, J. VYBÍRAL. Praha 2018.
- HORZELA D., WALCZAK M.: *Krakowska mediewistyka historyczno-artystyczna po II wojnie światowej*. W: *Krakowskie środowisko historyczne XV—XX w. Ludzie — idee — dzieła*. Red. T. GAŚOWSKI, J. SMOLUCHA. Kraków 2018.
- Iconographica. Mélanges offerts à Piotr Skubiszewski par ses amis, ses collègues, ses élèves*. Réd. R. FAVREAU, M.-H. DEBIÈS. Poitiers 1999 (Civilisation Médiévale, 7).
- Im Dialog mit Raubrittern und schönen Madonnen. Die Mark Brandenburg im späten Mittelalter*. Hrsg. C. BERGSTEDT, H.-D. HEIMANN, K. KIESANT, P. KNÜVENER, M. MÜLLER, K. WINKLER. Berlin 2011.
- Imagines medii aevi. Wystawa z okazji 1050. rocznicy chrztu Polski*. Red. A. SOĆKO. Poznań 2016.
- Innovation and Tradition. Heinrich Brunsberg und die spätgotische Backsteinarchitektur in Pommern und der Markt Brandenburg*. Hrsg. E. BADSTÜBNER, A. ASFARI. Potsdam 2014.
- Jagiellonowie i ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku*. Red. B. CZWOJDRAK, J. SPERKA, P. WĘCOWSKI. Kraków 2015 (Studia Jagiellonica, 2).
- JAKUBCZYK I.: *Malowidła bizantyńsko-ruskie i manierystyczne w Kaplicy Mariackiej Katedry Wawelskiej. Nowe odkrycia*. „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” 2006, Vol. 17, no 1—2.
- JAKUBEK-RACZKOWSKA M.: *Dwie dekady badań nad sztuką państwa zakonnego w Prusach: rezultaty i perspektywy*. W: *Claritas et consonantia. Funkcje, formy i znaczenie w sztuce średniowiecznej. Księga poświęcona pamięci śp. Kingi Szczepkowskiej-Naliwajek w dziesiątą rocznicę śmierci*. Red. M. JAKUBEK-RACZKOWSKA, J. RACZKOWSKI. Toruń 2017.
- JAKUBEK-RACZKOWSKA M.: *Plastyka średniowieczna od XIII do XVI wieku. Katalog wystawy stałej*. Gdańsk 2007.
- JAKUBEK-RACZKOWSKA M.: *Rzeźba gdańska przełomu XIV i XV wieku*. Warszawa 2006.
- JAKUBEK-RACZKOWSKA M.: *Tu ergo flecte genua tua. Sztuka a praktyka religijna świeckich w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego do połowy XV wieku*. Pelplin 2014.
- JÓZWIĄK S., TRUPINDA J.: *Krzyżackie zamki komturskie w Prusach. Topografia i układ przestrzenny na podstawie średniowiecznych źródeł pisanych*. Toruń 2012.
- JÓZWIĄK S., TRUPINDA J.: *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów (1309—1457)*. Malbork 2007.
- JÓZWIĄK S., TRUPINDA J.: *Topografia i układ przestrzenny krzyżackiego zamku komturskiego w Toruniu w świetle średniowiecznych źródeł pisanych*. „Zapiski Historyczne” 2016, T. 81.
- JURKOWLANIEC G.: *Europa Środkowa w badaniach nad sztuką: od geografii artystycznej do „horyzontalnej historii sztuki”*. „Kwartalnik Historyczny” 2013, T. 120, nr 4.

- KACZMAREK R.: *Italianizmy. Studia nad recepcją gotyckiej sztuki włoskiej w rzeźbie środkowo-wschodniej Europy (koniec XIII—koniec XIV wieku)*. Wrocław 2008.
- KACZMAREK R.: *Kleinpolen — Schlesien — Zips. Einige Bemerkungen zur Skulptur am Ende des 13. und im 1. Drittel des 14. Jahrhunderts*. „Galeria. Ročenka Slovenskej Národnej Galérie v Bratislave“ 2004/2005.
- KACZMAREK R.: *Sztuka w księstwach śląskich a sztuka w Czechach i mecenat luksemburski. Między trudnym sąsiedztwem a pełną akceptacją?* W: *Śląsk. Perła w koronie czeskiej. Historia — kultura — sztuka*. Red. M. KAPUSTKA, J. KLÍPA, A. KOZIEŁ, P. OSZCZANOWSKI, V. VLNAS. Praga 2007.
- KAPUSTKA M.: *Figura i hostia. O obrazowym przywoływaniu obecności w późnym średniowieczu*. Wrocław 2008.
- KARPOWICZ M.: *Barok w Polsce*. Warszawa 1988 (Dzieje Sztuki w Polsce).
- KLEIN B.: *Internationaler Austausch und beschleunigte Kommunikation. Gotik in Deutschland*. In: *Gotik*. Hrsg. B. KLEIN. München—Berlin—London—New York 2007 (Geschichte der bildenden Kunst in Deutschland, 3).
- KŁOCZOWSKI J.: *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*. Warszawa 1998.
- KNÜVENER P.: *Die spätmittelalterliche Skulptur und Malerei in der Mark Brandenburg*. Worms 2011.
- KOPANIA K.: *Animated Sculptures of the Crucified Christ in the Religious Culture of the Latin Middle Ages*. Warszawa 2010.
- KOŘÁN I.: *Gothic Madonnas of Mercy in Bohemia and Poland*. „Biuletyn Historii Sztuki” 2002, T. 64, nr 1—4.
- KOŘÁN I.: *Madony ochránkyňe Českých klášterů a milostný obraz P. Marie v Křešově*. W: *Krzeszów uświęcony łaską*. Red. H. DZIURLA, K. BOBOWSKI. Wrocław 1997.
- KOWALEWSKI J., PIASEK W.: *Wprowadzenie*. W: „Zwroty” badawcze w humanistyce. Konteksty poznawcze, kulturowe i społeczno-instytucjonalne. Red. J. KOWALEWSKI, W. PIASEK. Olsztyn 2010.
- KOZACZEWSKA-GOLASZ H.: *Halowe kościoły z XIII wieku na Śląsku*. Wrocław 2015.
- KOZACZEWSKA-GOLASZ H., GOLASZ-SZOŁOMICKA H.: *Halowe kościoły z wieku XV i pierwszej połowy XVI na Śląsku*. Wrocław 2018.
- KOZACZEWSKA-GOLASZ H., we współpracy z H. GOLASZ-SZOŁOMICKĄ: *Halowe kościoły z XIV wieku na Śląsku*. Wrocław 2013.
- KOZAKIEWICZOWIE H. i S.: *Renesans w Polsce*. Warszawa 1976.
- Kraków — europejskie miasto prawa magdeburskiego 1257—1791. Katalog wystawy w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa. Red. G. LICHOŃCZAK-NUREK. Kraków 2007.
- KROHM H.: *Veit Stoss und Straßburg — eine Hauptfrage neu betrachtet*. W: *Wokół Wita Stwosza. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Narodowym w Krakowie, 19—22 maja 2005*. Red. D. HORZELA, A. ORGANISTY. Kraków 2006.
- KRZYMUSKA-FAFIUS Z.: *Plastyka gotycka na Pomorzu Zachodnim. Katalog zbiorów*. Szczecin 1962.
- KRZYMUSKA-FAFIUS Z.: *Studia nad rzeźbą średniowieczną na Pomorzu zachodnim*. Red. D. HORZELA. Szczecin 2009.
- KULIG A.: *Problem dokumentowania, modelowania i rekonstrukcji sklepień gotyckich*. Kraków 2015 (Monografie Politechniki Krakowskiej im. Tadeusza Kościuszki, 490).
- KUNZ T.: *Bildwerke nördlich der Alpen 1050 bis 1380. Kritischer Bestandskatalog der Berliner Skulpturensammlung*. Petersberg 2014.
- KUTZNER M.: *Propaganda władzy w sztuce Zakonu Niemieckiego w Prusach*. W: *Sztuka w kręgu zakonu krzyżackiego w Prusach i Inflantach*. Red. A. BOJARSKA. Toruń 1995 (Studia Borussico-Baltica Torunensia Historiae Artium, 2).

- LABUDA A.S.: *Europa Środkowo-Wschodnia — wspólnota losu, pole badań, region artystyczny*. W: A.S. LABUDA: *Z dziejów historii sztuki. Polska, Niemcy, Europa*. Poznań 2016.
- LABUDA A.S.: *Ostmitteleuropa — Schicksalsgemeinschaft, Forschungsfeld, Kunstregion*. „Kunsttexte.de” 2010, Nr. 1. Dostępne w Internecie: <https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/8156/labuda.pdf> [data dostępu: 3.07.2019].
- LABUDA A.S.: *Polska historia sztuki i „Ziemie Odzyskane”*. W: A.S. LABUDA: *Z dziejów historii sztuki. Polska, Niemcy, Europa*. Poznań 2016 (pierwotny druk: „Rocznik Historii Sztuki” 2001, T. 26).
- L'Art gothique en Slovaquie aux limites de la chrétienté occidentale*. Bratislava—Niece 1996.
- L'art gothique tardif en Bohême, Moravie et Silésie 1400—1550. Chapelle Charles Quint, Bruxelles, 21 octobre 1998—17 janvier 1999*. Bruxelles 1999.
- LORENTZ S., ROTTERMUND A.: *Klasycyzm w Polsce*. Warszawa 1984 (Dzieje Sztuki w Polsce).
- ŁOPUCH W.: *Sztuka na Pomorzu*. Szczecin 2002.
- MACEK J.: *Jagellonský věk v českých zemích (1471—1526)*. Díl 1: *Hospodářská základna a královská moc*. Praha 1992.
- Malarstwo gotyckie w Polsce*. Red. A.S. LABUDA, K. SECOMSKA. T. 1—3. Warszawa 2004 (Dzieje Sztuki Polskiej, 2, Cz. 3).
- MAŁKIEWICZ A.: *Jerzy Gadomski (1934—2015)*. „Folia Historiae Artium” 2016, T. 14.
- MAŁKIEWICZ A.: *Pożegnanie Mistrza: Lech Kalinowski (1920—2004)*. „Biuletyn Historii Sztuki” 2005, T. 67, nr 1—2.
- MARCINKOWSKI W.: *Gotycka nastawa ołtarzowa u kresu rozwoju — „Retabulum ze Ścinawy” (1514) w kościele klasztorным w Mogile*. Kraków 2006.
- MARCINKOWSKI W.: *Przedstawienia dewocyjne jako kategoria sztuki gotyckiej*. Kraków 1994.
- MARCINKOWSKI W.: *Retabulum Bonerowskie revisited*. W: *Studia z dziejów kościoła św. Florianiana w Krakowie*. Red. Z. KLIŚ. Kraków 2007.
- MIŁOBĘDZKI A.: *Architektura polska XVII wieku*. Warszawa 1980 (Dzieje Sztuki Polskiej, 4: *Sztuka polska XVII wieku*, Cz. 1).
- Mittelalterliche Architektur in Polen. Romanische und gotische Baukunst zwischen Oder und Weichsel*. Hrsg. Ch. HERRMANN, D. VON WINTERFELD, mit Beitr. von U. ARNOLD, Ch. HERRMANN, J. JARZEWICZ, A. KONIECZNY, J. KOWALSKI, M. OBER, A. TOMASZEWSKI, D. VON WINTERFELD. Bd. 1—2. Petersberg 2015.
- MOSSAKOWSKI S.: *Kaplica Zygmunowska (1515—1533). Problematyka artystyczna i ideowa mauzoleum króla Zygmunta I*. Warszawa 2007.
- MOSSAKOWSKI S.: *King Sigismund Chapel at Cracow Cathedral (1510—1533)*. Cracow 2013.
- MOSSAKOWSKI S.: *Pałac Królewski Zygmunta I na Wawelu jako dzieło renesansowe*. Warszawa 2015.
- MOSSAKOWSKI S.: *Rezydencja Królewska na Wawelu w czasach Zygmunta Starego. Program użytkowy i ceremonialny*. Warszawa 2013.
- NATOUFOVÁ S.M.: *Madona z Michle? „Umění”* 2007, 55.
- Od gotyki k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400—1550*. 2: *Brno*. Ed. K. CHAMONIKOLA. Brno 1999; 3: *Olomoucko*. Edd. I. HLOBIL, M. PERŮTKA. Olomouc 1999; 4: *Opava*. Ed. K. CHAMONIKOLA. Brno 1999; 1: *Úvodní svazek*. Edd. I. HLOBIL, M. PERŮTKA. Olomouc 2002.
- OLSZEWSKA A.: *Lech Kalinowski (1920—2004)*. „Rocznik Historii Sztuki” 2012, T. 37.
- OLSZEWSKA-ŚWIETLIK J.: *Warsztat malarski Mistrza ołtarza ze Strzegomia 1486/87*. Toruń 2002.
- PAJOR P.: *Architektura jako środek reprezentacji władzy monarszej w Małopolsce doby jednoczenia i konsolidacji Królestwa Polskiego 1243—1370*. Kraków 2018 (praca doktorska napisana w Instytucie Historii Sztuki UJ pod kierunkiem dra hab. Marka Walczaka).

- Patronat artystyczny Jagiellonów*. Red. M. WALCZAK, P. WĘCOWSKI. Kraków 2015 (Studia Jagiellonica, 1).
- Podzim středověku. Vyhraňování geografických teritorií, městská kultura a procesy vzniku lokálních uměleckých škol ve střední Evropě 15. století. Sborník Symposia (Brno, Moravská galerie, 24.—25. února 2000)*. Brno 2001.
- Polen im Zeitalter der Jagiellonen 1386—1572. Ausstellung auf der Schallaburg vom 8. Mai bis 2. November 1986*. Wien 1986.
- Polska Jagiellonów 1386—1572*. Red. A. GIEYSZTOR. Warszawa 1987.
- Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. Red. R. TRABA, H. HAHN, współpraca M. GÓRNY, K. KOŃCZAL. T. 1—2: *Wspólne/Oddzielne*. Warszawa 2015; T. 3: *Paralele*. Warszawa 2012; T. 4: *Refleksje metodologiczne*. Warszawa 2013.
- Prague, the Crown of Bohemia 1347—1437*. Eds. B. DRAKE BOEHM, J. FAJT. New York 2005.
- RACZKOWSKI J.: *Monumentalne zespoły Kolegium Apostolskiego na terenie dawnego państwa zakonnego w Prusach*. Pelplin 2013.
- RACZKOWSKI J.: *Poliptyk Toruński. Studium zabytkoznawczo-konserwatorskie*. Toruń 2016.
- REGULSKA G.: *Złotnictwo gotyckie w Polsce*. Warszawa 2016 (Dzieje Sztuki Polskiej, 2, Cz. 4).
- ROLLER S.: *Niclaus Gerhaert und seine Bedeutung für die Bildhauerkunst Mitteleuropas*. In: *Niclaus Gerhaert. Der Bildhauer des späten Mittelalters*. Hrsg. S. ROLLER. Petersburg 2011.
- SCHLÖGEL K.: *Od narodowej Ostforschung do zintegrowanych badań nad Europą Środkowo-Wschodnią*. W: „*Niemiecki Wschód*”. *Wyobrażenia — misja — dziedzictwo*. Wybór, wstęp, oprac. Ch. KLESSMANN. Przeł. I. DROZDOWSKA-BROERING, J. KAŁĄŻNY. Poznań 2014 (Poznańska Biblioteka Niemiecka, 37).
- SCHULTES L.: *Die Plastik — vom Michaelermeister bis zum Ende des Schönes Stils*. In: *Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich*. Bd. 2: *Gotik*. Hrsg. G. BRUCHER. München—London—New York 2000.
- Sigismundus Rex et Imperator. Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg, 1387—1437*. Budapest, *Szépművészeti Múzeum*, 18. März—18. Juni 2006, Luxemburg, *Musée National d'Histoire et d'Art*, 13. Juli—15. Oktober 2006. Hrsg. I. TAKÁCS. Mainz am Rhein 2006.
- SKIBIŃSKI S., ZALEWSKA-LORKIEWICZ K.: *Gotyck*. Warszawa 2010 (Sztuka Polska, T. 2).
- SKUBISZEWSKI P.: *Die Kunst in den Ländern der polnischen Krone während der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts*. In: *Die Parler und der Schöne Stil 1350—1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern. Resultatband zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln*. Hrsg. A. LEGNER. Köln 1980.
- STARZYŃSKI J.: *Dzieje sztuki polskiej*. „*Rocznik Historii Sztuki*” 1966, T. 6.
- SUCKALE R.: *Beiträge zur Kenntnis der böhmischen Hofkunst des 13. Jahrhunderts*. „*Umění*” 2003, 51.
- SUCKALE R.: *Die Hofkunst Kaiser Ludwigs des Bayern*. München 1993.
- SZCZERSKI A.: *Transformacja. Sztuka w Europie Środkowo-Wschodniej po 1989 roku*. Kraków 2018.
- Sztuka Górnego Śląska od średniowiecza do końca XX wieku*. Red. E. CHOJECKA. Katowice 2004.
- Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku*. Red. M. WALICKI. Warszawa 1968 (Dzieje Sztuki Polskiej, 1).
- Sztuka Wrocławia*. Red. T. BRONIEWSKI, M. ZLAT. Wrocław 1967.
- SZYMA M.: *Datowanie i pierwotna funkcja zachodniego skrzydła klasztoru franciszkanów w Krakowie*. W: „*Żeby wiedzieć*”. *Studia dedykowane Helenie Matkiewiczównie*. Red. W. WALANUS, J. WOLAŃSKA, M. WALCZAK. Kraków 2008.

- SZYMA M.: *In ecclesia sancti Francisci in chori medio; wprowadzenie do badań nad miejscem chóru liturgicznego w kościołach średniowiecznego Krakowa*. W: *Średniowieczna architektura sakralna w Polsce w świetle najnowszych badań*. Red. T. JANIĄK, D. STRYŃIAK. Gniezno 2014 (Biblioteka Muzeum Początków Państwa Polskiego, 6).
- SZYMA M.: *Kościół i klasztor Dominikanów w Krakowie. Architektura zespołu klasztornego do lat dwudziestych XIV wieku*. Kraków 2004 (Ars Vetus et Nova, 15).
- Śląsk. *Perła w koronie czeskiej. Historia — kultura — sztuka*. Red. M. KAPUSTKA, J. KLÍPA, A. KOZIEŁ, P. OSZCZANOWSKI, V. VLNAS. Praga 2007.
- Śląsk. *Perła w Koronie Czeskiej. Trzy okresy świetności w relacjach artystycznych Śląska i Czech. Katalog wystawy w Muzeum Miedzi w Legnicy i Galerii Narodowej w Pradze*. Red. A. NIEDZIELENKO, V. VLNAS. Praga 2006.
- ŚWIECHOWSKI Z.: *Otto von Simson (1912—1993)*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1994, T. 56, nr 3.
- ŚWIECHOWSKI Z.: *Sztuka romańska w Polsce*. Warszawa 1982 (Dzieje Sztuki w Polsce).
- ŚWIECHOWSKI Z. przy udziale E. ŚWIECHOWSKIEJ: *Sztuka polska: romanizm*. Red. J. KOWALCZYK. Warszawa 2004.
- The Last Flowers of the Middle Ages. From Gothic to the Renaissance in Moravia and Silesia. Exhibition Catalogue Rome, Palazzo di Venezia, 23 November 2000—7 January 2001*. Eds. I. HLOBIL et al. Olomouc 2000.
- TORBUS T.: *Das Königsschloss in Krakau und die Residenzarchitektur unter den Jagiellonen in Polen und Litauen (1499—1548)*. Ostfildern 2014 (Studia Jagellonica Lipsiensia, 18).
- TORBUS T.: *Interdyscyplinarność w badaniach nad zamkami krzyżackimi — uwagi na marginesie książki Sławomira Józwiaka i Janusza Trupindy „Krzyżackie zamki komture w Prusach. Topografia i układ przestrzenny na podstawie średniowiecznych źródeł pisanych”*. „Zapiski Historyczne” 2014, T. 79.
- TORBUS T., rec.: *T. Mroczko, M. Arsyński (red.), Architektura Gotycka w Polsce — Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1995*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1998, T. 60, nr 3—4.
- TÖRÖK G.: *Die Madonna von Toppertz, um 1320—30, in der Ungarischen Nationalgalerie und das Phänomen der beweglichen Christkindköpfe*. «Annales de la Galerie Nationale Hongroise» 2005—2006 (2008).
- WALANUS W.: *Późnogotycka rzeźba drewniana w Małopolsce 1490—1540*. Kraków 2006 (Ars Vetus et Nova, 21).
- WALCZAK M.: *Casimir the Great's Artistic Foundations and the Court Art of the Luxembourgs. In: Kunst als Herrschaftsinstrument. Bohmen und das Heilige Romische Reich unter den Luxemburgern im Europäischen Kontext*. Hrsg. J. FAJT, A. LANGER. Berlin—München 2009.
- WALCZAK M.: *Czternastowieczne figurki jasełkowe w klasztorze Klarysek przy kościele Św. Andrzeja w Krakowie. Uwagi o stylu, datowaniu, ikonografii i funkcji*. „Modus. Prace z Historii Sztuki” 2001, T. 2.
- WALCZAK M.: *Jerzy Gądomski (1934—2015)*. W: *Imagines pictae. Studia nad gotyckim malarstwem w Polsce*. Red. W. WALANUS, M. WALCZAK. Kraków 2016 (Studia z Historii Sztuki Średniowiecznej Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, 4).
- WALCZAK M.: *Kościół gotycki w Polsce*. Kraków 2015.
- WALCZAK M.: *Krippenfiguren des 14. Jahrhunderts aus dem an der St. Andreas-Kirche in Krakau gelegenen Kloster der Klarissinen*. „Umění” 2003, 51.
- WALCZAK M.: *Kunstgeschichtliche Einleitung*. In: L. KALINOWSKI, H. MAŁKIEWICZÓWNA, D. HORZELA, mit kunstgeschichtlichen Einleitung von M. WALCZAK: *Die mittelalterlichen Glasmalereien in der Stadtpfarrkirche Mariä Himmelfahrt in Krakau*. Kraków 2018 (Corpus Vitrearum Medii Aevi. Polen, Bd. 1: *Sudpolen*, T. 1).
- WALCZAK M.: *L'Europa Jagiellonica a-t-elle existé? Quelques nouvelles de la recherche sur l'art en Europe centrale et orientale (1386—1572)*. «Perspective» 2014, n° 2.

- WALCZAK M.: *Michał Walicki (1904—1966)*. „Rocznik Historii Sztuki” 2011, T. 36.
- WALCZAK M.: *Power and History. The Past as a Means of Legitimizing a Ruler's Authority in the Court Art of Fourteenth-Century Poland*. „Umění” 2014, 62.
- WALCZAK M.: *Rzeźba architektoniczna w Małopolsce za czasów Kazimierza Wielkiego*. Kraków 2006 (Ars Vetus et Nova, 20).
- WALICKI M.: *Wspomnienie o Oskarze Sosnowskim*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1946, T. 8, nr 1—2.
- WEILANDT G.: *Die Sebalduskirche in Nürnberg. Bild und Gesellschaft im Zeitalter der Gotik und Renaissance*. Petersberg 2007 (Studien zur internationalen Architektur- und Kunstgeschichte, 47).
- ZARNECKI G., rec.: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII wieku (Polish Pre Romanesque and Romanesque Art until the End of the 13th-century)*. 2 vols. By M. Walicki (editor). “The Burlington Magazine” 1974, Vol. 116, no 856 (July).
- Zbiory Muzeum Archidiecezjalnego w Katowicach*. Katowice 1995.
- ZIEMBA A.: *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380—1500*. T. 1: *Sztuka dworu burgundzkiego oraz miast niderlandzkich*. Warszawa 2008.
- ZIEMBA A.: *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380—1500*. T. 2: *Niderlandzkie malarstwo tablicowe 1430—1500*. Warszawa 2011.
- ZIEMBA A.: *Sztuka Burgundii i Niderlandów 1380—1500*. T. 3: *Wspólnota rzeczy, sztuka niderlandzka i północnoeuropejska 1380—1520*. Warszawa 2015.
- ZIOMECKA A.: *Malarstwo śląskie przełomu XV i XVI wieku w zbiorach wrocławskich*. Katalog. Wrocław 1962.
- ZIOMECKA A.: *Śląska rzeźba gotycka*. Katalog zbiorów. T. 1: *Rzeźba drewniana*. Wrocław 1968.
- ZIOMECKA A.: *Śląskie malarstwo gotyckie*. Wrocław 1986 (Zbiory Muzeum Narodowego we Wrocławiu).
- ZLAT M.: *Polskie badania nad sztuką Śląską w latach 1945—64*. „Biuletyn Historii Sztuki” 1965, T. 27, nr 2.

Dobrosława Horzela, Marek Walczak

Research on Medieval Art in Poland after 1989

Summary

The geopolitical changes in Central and Eastern Europe which began in 1989 influenced also changes in the status of the field of history. In an attempt to change the perception of the field, a turn to the Middle Ages could be observed, as the times of prosperity in the Kingdoms of Bohemia, Hungary and Poland could serve as an excellent foundation for building a national identity. Thus, the authors propose a complex picture of historically and artistically oriented Medieval Studies in Poland against the backdrop of the situation in Central and Eastern Europe, trying to ascertain how and to what extent the events of 1989 influenced the status and development of the discipline. Thirty years after the Yalta Conference, what can be observed is a gradual process of opening the discipline onto new methodologies and technological changes, as well as realizing its capabilities, which were hitherto suppressed by the oppressive political system. The natural generational change contributes to solidifying practices which the youngest

generation of art historians takes for granted. However, the influences of inertia, deeply-rooted complexes and post-mortem victory of communist propaganda cannot be omitted. For the majority of academic centers in Poland, it is virtually paradigmatic to talk about art in a very narrow geographical context, accompanied by the tendency to isolate phenomena with clear ties to the European context. Too often is art in Poland seen as an expression and a consequence of its peripheral status, while almost overlooking the uniqueness and originality of many artistic phenomena. Moreover, a vision of Poland as a homogenous entity in its contemporary borders persists in the subconscious of the society, which constitutes a serious hindrance in the spreading of knowledge and is often used as a tool in historical politics. In addition, it should be noted that, unfortunately, many good practices, such as the obligation of familiarity with the entirety of the literature on the subject, begin to disappear, perhaps in connection with the “publish or perish” mentality and the need to fulfill the obligations towards the academic institution. Paradoxically, then, the political upheaval of 1989 brought in the discipline of art history, as well as the field of humanities as a whole, both positive as well as detrimental changes.

Key words: the history of art history, medieval studies, art history methodology, Central and Eastern Europe, 1989

Dobrosława Horzela, Marek Walczak

Studien zur mittelalterlichen Kunst in Polen nach 1989

Zusammenfassung

Der 1989 eingeleitete geopolitische Wandel in Mittel- und Osteuropa veränderte auch die Situation der Geschichtswissenschaften. Im Kampf um ein neues Image innerhalb der Gemeinschaft begann die mittelalterliche Vergangenheit eine wichtige Rolle zu spielen, denn die Glanzzeiten des Königreichs Tschechien, Ungarn und Polen eigneten sich ideal dazu, eine nationale Identität aufzubauen. Die Autoren zeichnen ein komplexes Bild der historisch-künstlerischen Mittelalterforschung in Polen vor dem Hintergrund Mittel- und Osteuropas und suchen eine Antwort auf die Frage, inwieweit und auf welche Art und Weise die Wende 1989 die Lage und Entwicklung dieser Forschung beeinflusste. Dreißig Jahre nach dem Ende der Jaltaer Ordnung ist der Prozess im Gange, sich langsam neuen methodischen Trends und technologischen Veränderungen zu öffnen sowie sich der eigenen Möglichkeiten bewusst zu machen, die durch das bedrängende politische System unterdrückt wurden. Die natürliche Generationenerneuerung trägt zur Festigung solcher Phänomene bei, die die jüngste Generation der Kunsthistoriker bereits für etwas Natürliches hält. Nicht zu übersehen sind allerdings die Kraft der Trägheit, der verfestigten Komplexe und der Sieg der Propaganda der Volksrepublik Polen aus dem Jenseits. Für die meisten akademischen Zentren in Polen ist es fast ein Paradigma, sich mit der Kunst auf einem engen geografischen Gebiet zu befassen, man neigt auch sehr häufig dazu, die Phänomene von einem breiteren europäischen Kontext zu isolieren. Die Kunst in Polen wird immer noch sehr oft als Ausdruck und Konsequenz ihrer peripheren Position wahrgenommen, wobei die Einzigartigkeit und Originalität vieler Phänomene beinahe nicht berücksichtigt werden. Im Unterbewusstsein gilt auch ein Bild von Polen in seinen heutigen Grenzen als ein homogenes Gebilde, was ein ernstes Hindernis bei der Wissensverbreitung darstellt und immer noch in der historischen Politik verwendet wird. Mit Trauer muss überdies bemerkt werden, dass bestimmte Standards wie die Pflicht der Kenntnis der gesamten Fachliteratur verschwunden sind, was teilweise auf die Jagd nach Veröffentlichungen und auf den Wunsch zurückzuführen ist, den

Anforderungen gerecht zu werden, die die Forschungseinrichtungen an ihre Mitarbeiter stellen. Paradoxerweise brachte also der politische Umschwung 1989 in der Kunstgeschichte, ähnlich wie in anderen Geisteswissenschaften, nicht nur wünschenswerte und gute Veränderungen mit sich.

Schlüsselwörter: Geschichte der Kunstgeschichte, Mittelalterforschung, Methodologie der Kunstgeschichte, Mittel- und Osteuropa, 1989

Recenzije i polemiki

